

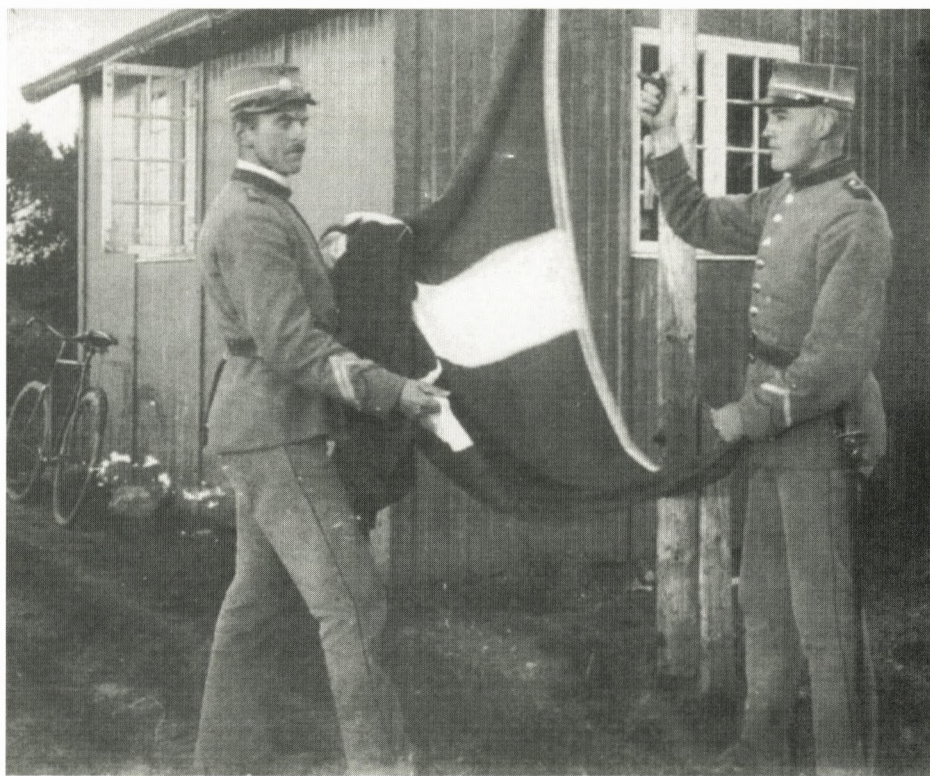
zise

Told- og Skattehistorisk Tidsskrift

Nr. 3

1995

18. årg.

Zise - Told- og Skattemhistorisk Tidsskrift er medlemsblad for Told- og Skattemhistorisk Selskab, stiftet den 24. oktober 1977. Bestyrelsens medlemmer er direktør, dr. phil.

Henrik Becker-Christensen, Åbenrå (formand), funktionschef Karin Christensen, Ålborg (kasserer), fuldmægtig Gunnar Jakobsen, København (sekretær), fuldmægtig Henrik Landt, København (sekretær), fhv. direktør Kaj Elkrog, Holte, ekspeditionssekretær Aage E. Hansen, Padborg, direktør René Mikkelsen, København, regionschef J. Winther Knudsen, Odense og dr. phil. Mikael Venge, København (redaktør).

Medlemsskab af Told- og Skattemhistorisk Selskab tegnes ved henvendelse til Told- og Skattemhistorisk Selskab, Amaliegade 44, 1256 København K.

Kontingentet andrager 60 kr. om året for enkelte medlemmer,
500 kr. for institutioner og firmaer.

Biblioteker kan tegne abonnement for 60 kr.

Zise udkommer tre gange om året, og hvert hefte indeholder ca. 40 sider.

Bidrag til Zise bedes sendt til redaktøren, dr. phil. Mikael Venge,
Fælledvejens Passage 4, 2 tv, 2200 København
eller til sekretæren, fuldmægtig Gunnar Jakobsen,
Told- og Skattemhistorisk Selskab, Amaliegade 44, 1256 København K.

ISSN 001 05-8355

Lay-out: Anna Falcon Møller

Tryk: Wadmann Bogtrykkeri/offset, Thisted

Redaktørskifte

Det var lidt for tidligt (Zise 1994 s. 95), at jeg fik taget afsked med læserne. Siden har Zises snart mangeårige redaktør, Anders Monrad Møller, foretrukket at skue det himmelske lys - med det resultat, at jeg pludselig atter sidder i redaktørstolen.

Skiftet giver mig en kærkommen lejlighed til at citere mig selv. Da Anders Monrad Møller tiltrådte i 1984, ytrede jeg: »Med denne kapacitet ved roret vil Zises passagerer utvivlsomt kunne imødesee en tryk sejlads«. Dengang kunne jeg umuligt forudse, at Anders Monrad Møller 11 år senere i en moden alder ville vove at søge nye græsgange og ude på Amager Fælled dristigt give sig i kast med det forkætrede uhyre KUA. Men jeg håber, at læserne vil give mig ret i, at spådommen for de forløbne 11 år var berettiget.

Heldigvis har Anders Monrad Møller på ingen måde tænkt sig at vende told- og skattehistorien ryggen. Allerede i dette nummer giver han sit besyv med, og vi håber, at Zise også fremover vil være hans favorit-forum.

Det er blevet en god tradition, at fhv. tolldirektør C.A. Nielsen, selskabets formand fra 1981 til 1990, bidrager til Zises spalter. Denne gang er det ikke Kongeå-grænsen, men den nye grænse fra 1920, det gælder. Som læserne vil bemærke, har Zise tilladt sig at trække store veksler på vor observatør i grænselandet, Aage E. Hansen, hvis billedbog anmeldes af C.A. Nielsen.

Mens vi er i færd med at riste minder, bør det ikke lades uomtalt, som

deltagerne i generalforsamlingen vil vide, og som det allerede er fremgået af vor kolofon, at også C.A. Nielsens efterfølger nu er fhv. Carsten Jarlov har valgt at søge helt til tops, hvor der er godt med tårne og spir. Man må glæde sig på Jarlovs vegne over ophøjelsen, men redaktør og læsere har vel lov at håbe, at Jarlov også fremover vil bevare en tilknytning til selskabet og dets virksomhed.

Efter disse dønninger agter vi at sætte kursen støt. Zise er denne gang lastet solidt med tungt skatte- og toldhistorisk gods. Jeg har selv bidraget med et strejf fra opkrævningen af skatter i Valdemarkens tidsalder, og vore kendinge, Haakon Bennike Madsen og Claus Rafner, kommer med vægtige bidrag på hver deres gebet, som dog begge i smuk samdrægtighed omhandler perioden under Store Nordiske Krig. Bennike Madsen fortsætter den artikelrække om indkomst- og formuebeskatning før 1903, som han indledte i nr. 1 (Zise 1995 s. 4-21). Rafner, som jeg havde fornøjelsen at præsentere som en »veritabel skattehistoriker« sidste år, da han skrev om amtsforvalterne og amtstuerne (Zise 1994 s. 47-57), har dog denne gang kastet sig over toldhistorien og behandler tobakstoldvæsenet.

Mikael Venge

Valdemar Sejrs fogeder

af Mikael Venge

Den gamle, engelske krønike meddeler under året 1085, at Vilhelm Erobreren holdt hof i Gloucester med stormændene. Det blev besluttet at sende bud over hele England til hver eneste shire for at få rede på hvor mange »hides« (det engelske bol), der var, hvor meget jord og kvæg, kongen ejede, og hvilke skyldige afgifter, der tilkom ham fra hvert shire. Med stor nidkærhed lod kongen optegne hver eneste stribe land over hele riget og hvem, der ejede den. Ikke en eneste okse, ko eller gris slap for at blive noteret, heder det indigneret i krøniken.¹ Hvilken moderne landmand kan ikke nikke genkendende til indignationen?

Det er skabelsen af den berømte »Domesday book«, krøniken skildrer. Meningen er tydeligt at fastslå kongens indtægter – med det angelsaksiske udtryk hvilken gæld, der tilkom ham – og at konstatere, om han faktisk modtog dem. En skatte- eller gældbog er dommedagsbogen blevet kaldt.

Faktisk forbinder en spinkel tråd den engelske dommedagsbog med Danmark. Her tænker vi mindre på de mange vidnesbyrd om vikingernes bosættelse end på selve tilblivelsen. 1085 var også året, da Knud den Helliges stort anlagte ledningstogt til England skulle være løbet af stabelen. Det danske kongehus havde endnu ikke fraskrevet sig ambitionerne om at genvinde den engelske trone, og som ung kongesøn havde Knud deltaget i flere flådeangreb på Vilhelm Erobrerens rige. Togtet i 1085 blev som bekendt opgivet og førte i stedet til oprøret og

kongens drab. Om nu Vilhelm har givet ordre til den vældige registrering af rigets jordegods i vished om at sidde sikkert på sin trone, efter at det danske flådeangreb var opgivet, kan man kun gisne om.

Vi skal helt frem til »Kong Valdemars Jordebog« fra 1230'erne for at finde en tilsvarende, rigsomfattende registrering af skatte- og godsindtægter i Danmark, og her er vi knap så gunstigt stillet som i England. Om selve tilblivelsen erfarer vi intet. Vi kan blot konstatere, at jordebogen findes, men at den rummer en lang række gåder, som de største historikere hjerner i Norden forgæves har søgt at løse. Måske skulle man starte på et mere jordnært niveau.

Jordebogens centrale tekst, det såkaldte hovedstykke, rummer en oversigt over samtlige godt 200 herreder i det danske rige, iblandet oplysninger om den årlige skat af hvert herred og Valdemar Sejrs private jordegods i det. Læser man ganske troskyldigt hovedstykket igen, er det imidlertid umiddelbart indlysende, at der har indsneget sig en række fremmedlegemer i teksten. Nogle steder får vi et væld af oplysninger, mens andre rubrikker står gabende tomme. Det mærkeligste er dog, at de fyldige indslag alle synes anlagt efter vidt forskellige kriterier. Den indlysende tolkning turde være, at der er tale om rapporter fra Valdemar Sejrs fogeder rundt om på kongsgårdene, hvad enten kongen ligesom Vilhelm Erobreren har givet ordre til, at der skulle indsendes rapporter fra hele riget, eller man simpelthen i det kongelige kancelli er tyet til de oplysninger, man havde liggende, da man skred til udarbejdelsen af jordebogen.

Et eksempel. Normalt nævnes den

årlige skat først og dernæst Valdemar Sejrs jordegods, men i Hjerm herred i Vestjylland er det omvendt.² I notitsen oplyses vi om tre størrelser. Først kongens ejendomme i Hvam og Trabjerg samt møllen i Hessel, der ansættes til en værdi af 10 mark guld, dernæst den årlige skat, der beløb sig til 40 kander honning eller 10 mark sølv, og endelig en ydelse »til skibenet«, der må være ledingsskatten. »Desuden skal de give af det halve skiben 10 øre korn og af det andet halve 44 lam«, hedder det.

Notitsen om Hjerm herred er enestående og alligevel typisk. Intet andet herred opviser netop disse ydelser, men den overraskende blanding af vidt forskellige indtægtskilder møder vi mange steder. Af rigets godt 200 herreder var der næppe to, der beskattedes helt ens.

Hovedstykket starter ligesom Geodætisk Institut på Skagen, fortsætter ned gennem Jylland og springer dernæst til øerne for – ganske som i vore dage – at slutte længst mod øst på Bornholm. At så Hven kommer dumpende til aller sidst som en åbenlys forglemmelse, tillader vi os at se stort på. Hvem af os kunne beskrive et så perfekt frihånds Danmarkskort som det, der møder os i »Kong Valdemars Jordebog«?

Det meste af Jylland dækkes pænt, især Sønderjylland, hvor Valdemar Sejrs havde huseret som ung hertug i 1190'erne. Også Fyn og Ærø er nogenlunde fyldigt behandlet. Derimod står rubrikkerne gabende tomme ved Als' to herreder, Tåsinge, Langelands to herreder og Lollands fire. Af den ene eller den anden grund mangler indførsler om skatter og jordegods, indtil hovedstykket på Falster og Sjælland tager fat med fornye-

de kræfter.

Så meget mere påfaldende virker det, at der under Langeland indskydes et længere stykke om Valdemar Sejrs arvegods på øen, som vi må forestille os hidrører fra en nidkær, lokal foged. Der indflettes oplysninger om godskøb fra flere navngivne personer og om noget jord, der forholdes kongen af en formastelig Ingilbert. Fru Bodils gods hentyder måske til Valdemar Sejrs oldemoder, Erik Ejegods dronning, hvis besiddelser kongen kan have arvet.

Helt ned til diminutive skovparter når vi i dette stykke. Det anføres, at af den skov, som kaldes Ho, tilhørte der kongen den tolvte del foruden den tiende del af Helges arvingers del – muligvis et honorar for et værgemål. Mærkeligst er dog oplysningen om den jord, Aggi Autesen skødede grev Godfred. Når der tilføjes: »det skal henstilles til Eders skøn, om han skal beholde det eller ej«, må det opfattes som fogedens replik til kong Valdemar, der uformidlet er smuttet med over i jordebogen.

På Falsters sydspids ejede Valdemar Sejrs en nu forsvunden kongsgård, Gedsergård. Her kender vi for en gangs skyld navnet på fogeden. Han hed meget passende Peder Falster, øjensynligt en lokal matador, der er nævnt i den særlige Falster-liste,³ en formelig matrikel over hele øens jordegods. Her roser han sig af, at han ydede kongen samme afgift af to udyrkede ødegårde som af de dyrkede. Mon ikke det er denne demonstrativt pligttopfyldende kongetjener, som vi skylder oplysningerne om indtægterne af Gedsergård.

Peder Falsters rapport opregner i skønsom blanding landgilde, ledning og

andre afgifter. Fra de nærmeste landsbyer anføres landgilden i korn, fra de lidt fjernere i mark sølv. Andre indtægter fra fiskeriet, enge og hestestod er angivet i penge. Det samme gælder tre statslige indtægtskilder, som man ikke umiddelbart ville vente at finde oplyst under det private gods. Skibsleje må nærmest opfattes som synonymt med leding, hvis der da ikke menes færgedrift, mens tol- den naturligvis var en lokal specialitet. Begge dele sorterede øjensynligt under den kongelige foged, Peder Falster. Også tre mark sølv i den særlige skat »stud«, der var af nyere dato på jordebogens tid, opkrævedes af ham. Ellers er det meget iøjnefaldende så afrundede, beløbene fremtræder. Der var øjensynligt ikke tale om summer, der faktisk var oppebåret og indgået i den kongelige kasse. Halvdelen af de 16 indtægtskilder, der hørte til Gedsergård, angives rundeligt til 10 mark sølv.

Kong Valdemar ejede imidlertid tre andre godskomplekser på Falster, som også opregnes i jordebogen. Det mærkelige er, at alle tre er registreret efter vidt forskellige principper, som igen afviger totalt fra Peder Falsters fremgangsmåde. Endnu et vidnesbyrd om, at det er lokale indberetninger, der ligger til grund. Åbenbart har man ganske ureflekteret – men heldigt for os – noteret de indsendte oplysninger på rette sted.

Nærmest stykket om Langeland befinder sig et notat om det jordegods på Falster, kongen erhvervede i et mageskifte med Odense-bispen. Vi bemærker dog en markant forskel. Øst for Storebælt er jordegodset ikke længere vurderet i guld – efter hvad det var værd – men i såkaldt skyld, efter den formodede landgilde.

Det lille indslag om mageskiftegodset slutter i øvrigt, meget typisk for jordebogen, med at anføre jordegods i Bjørup, som kongen havde fået »for tingbrud« af en vis Aki Botildsun alias Åge Bodilsen. Måske den forkælede søn af en rig kvinde, der havde gjort sig skyldig i voldsomheder af en art, men altså under alle omstændigheder mageskiftet uvedkommende.

Højst skødesløse i vore øjne virker oplysningerne om den anden, vigtige kongsgård, Valdemar Sejr ejede på Falster, det ligeledes forsvundne Egenseborg på øens nordvestspids ud mod Smålandshavet. Om selve kongsgården hører vi intet. Her havde Peder Falster oplyst, at Gedsergård ydede 10 mark sølv »årligt«. Den sidste tilføjelse, som ellers er underforstået de fleste steder i jordebogen, forekommer lidt overflødig, men skyldes vel tjenesteiver. Om Egenseborg hører vi blot, at der hørte et antal gårde eller bol – det latinske udtryk kan betyde begge dele – under den i nærliggende landsbyer. Kun to steder strejfs indtægten. Christian Marsk, altså en hofembedsmand, havde en gård i Egelev »parum valentem« – som skylder eller yder lidet. Ikke noget at gå så meget op i, synes vor hjemmelsmand at mene. I Alstrup 1/2 mark hvede, tilføjes kort, uden at der gøres opmærksom på hvad, kongen ejede i denne landsby.

Helt anderledes nøjagtigt og konsekvent er Egenseborgs tilliggende på det nordøstlige Falster registreret. Blot har man glemt at anføre, hvad det var, man registrerede. Formodentlig menes gårde eller bol, der ydede de anførte beløb. Det antydes kraftigt af den sidste gruppe af Valdemar Sejrs private besid-

Falsterske stormænd fra 1100-tallet. Relief fra Sønner Kirkeby kirke af to lokale matadorer, Toste og Conrad. Sønner Kirkeby ligger på det sydlige Falster, kun få km fra Bjørup (Bjørnetorp), hvor Valdemar Sejr fik skødet jord for tingbrud.

delser på Falster, 11 gårde eller godser, der øjensynligt var overdraget til lokale stormænd. Som noget enestående i jordebogen opregnes ikke blot de bol eller gårde, der tilhørte kongen, og landgilden, de indbragte, men også navnene på forpagterne. Endnu et eksempel på en lokal indberetning, som uformidlet er blevet

optaget i jordebogen, skønt den anlagde nogle ganske andre kriterier end det øvrige hovedstykke.

På Sjælland gentager dette mønster sig. Mange rubrikker er yderst nødtørftigt udfyldt eller står helt tomme, men tre steder brydes skemaet til gengæld i helt overvældende grad af yderst detaljerede oplysninger. Atter må vi tro, at mønsteret afspejler rapporter fra særligt agtpagivende og pligtopfyldende fogeder, selv om tilfældigheder i overleveringen naturligvis ikke kan udelukkes.

Undertiden kan vi næsten se fogedens besked for os. »Disse er de jorder, som tilhører hr. kongen i Slagelse herred«, lyder en højtidelig overskrift et sted – temmelig overflødigt, da teksten netop er placeret under Slagelse herred. Et vink til os om, at her følger fogedens egne ord. Mistanken bestyrkes af, at udtrykket jorder om godsbesiddelser, på latin terrae, ellers ikke forekommer i hovedstykket.

Som et andet kuriosum kan det anføres, at kong Valdemars foged i Slagelse herred, hvis det er ham, også tegner sig for vistnok Danmarkshistoriens ældste decimal. En »jord« i Halseby ved Korsør nor angives til fire mark i skyld »minus to ørtug«. Det var meget almindeligt i middelalderen, at man foretrak at nævne det runde beløb først og dernæst reducere det lidt frem for den besværlige, direkte konfrontation med et skævt tal. De fire mark var i virkeligheden kun 3 11/12 mark.

Den samme forkærlighed for enkle, runde tal kommer til udtryk, da vor hjemmelsmand når til kong Valdemars ejendom i Gryderup. Den sætter han meget præcist til ni øre i skyld og syv penninge. Faktisk svarer ni øre til en mark og en

øre, mens der gik 240 penninge på en mark. Her er vi altså absolut i småtingsafdelingen. Penninge optræder uhyre sjældent i jordebogen. På andre punkter er han til gengæld stor i slaget. Om Snekerup øst for Boeslunde fastslås simpelt hen: »rex habet totum« – kongen har det hele. Mere får vi ikke at vide.

Samme brave mand er enestående på endnu et punkt. Som den eneste i hele jordebogen (hvis vi ser bort fra den i denne sammenhæng mere eksotiske Estlandsliste) bruger han betegnelsen sogn. Det sker som et overordnet begreb, principielt lig fremgangsmåden i et moderne opslagsværk som Trap Danmark. Først nævnes sognet, dernæst nogle lokaliteter indenfor dets grænser.

Et sidste særpræg bør heller ikke lades uomtalt. Indenfor Danmarks grænser er Slagelse-fogeden mærkværdigvis den eneste, der refererer til et medlem af kongehuset. Der har været gisnet meget om, at »Kong Valdemars Jordebog« med sine mange oplysninger om skatter og jordegods over hele riget måtte have forbindelse med et forestående arveskifte i kongefamilien, en tankegang, der forekommer absolut plausibel. Den forklarer, hvorfor hovedstykket, den centrale oversigt, blander skatter og kongens private ejendom sammen, mens det egentlige krongods, det urørlige kongeleve, der fulgte kongestillingen, behandles i en liste for sig uden, at der tages hensyn til indtægterne.

Det mærkelige er imidlertid, at ingen af Valdemar Sejrs legitime sønner, hverken den døde Valdemar den Unge eller de tre senere konger på stribe Erik, Abel og Christoffer nævnes. Det nærmeste, vi

kommer en omtale af arvingerne, er vor mand i Slagelse herred, som midt i indslaget meddeler: »I Ormeslev har junker Niels næsten det hele«. Junker Niels var søn af en af Valdemar Sejrs frillesønner og er kendt i Danmarkshistorien som grev Niels af Nørrehalland. Ganske ufriwilligt havde han spillet en katastrofal rolle som den uskyldige årsag til, at hans bedstefar blev bortført på Lyø i 1223, men Valdemar Sejr bar øjensynligt ikke nag. Hans fader havde været gift med en schwerinsk grevedatter - også hun et frillebarn, idet man øjensynligt i 11-1200-tallets hofcirkler dyrkede de samme fornøjelser som på nutidens Fuckingham Palaces – og det var Valdemar Sejrs egenmægtige hævde af denne lidt let-sindigt erhvervede sønnesøns rettigheder, der havde indbragt ham greverne af Schwerins dødelige fjendskab og dermed førte til bortførelsen.

Den let henkastede reference til junker Niels placerer vor hjemmelsmand i absolut særklasse. Den eneste parallel i jordebogen er en indskudt passage under Blekinge om Valdemar Sejrs svenske arvegods, som han overlod en anden af sine illegitime sønner, hertug Knud. Her lægges oplysningen imidlertid i kongens egen mund i et bydende tonefald nærmest som en testamentarisk bestemmelse.

Helt anderledes er et indslag om kongsgården Viskinges tilliggende nær Kalundborg, som vi formoder ligeledes er indsendt af den lokale foged. Trofast og pligtopfyldende opregner han ligesom sin kollega i Slagelse herred skyldvurderingen af Valdemar Sejrs arvegods i selve Viskinge og i tre nærliggende

landsbyer, Davrup, Løgtved og Rugtved. Om Viskinge tilføjer han desuden det faktiske udbytte i korn og penge, som altså ikke var identisk med skylden. Dernæst giver han en formelig dyrkningsanvisning for jorderne i alle fire landsbyer. Hvor stor udsæden var, og hvor mange læs hø, der kunne bjærges. Det fremgår, at driften i Viskinge omfattede hele to »ornumme«, særjorder, der ikke var rebet og skyldsat. Om det ene oplyses, at »i det tredie år skal det ligge til kvægets græsning«. Om Løgtved hører vi desuden, at der var græsning til 30 svin. I Rugtved fandtes der øjensynligt ingen kornmark, men blot græsning til 90 svin. Til gengæld kunne der bjærges 33 traver rør.

Det virker besynderligt, at man indflettede disse detaljer i »Kong Valdemars Jordebog«, men heldigt for os, der får anskuelsesundervisning i Valdemarernes agrarsamfund.

Valdemar Sejrs yndlingsresidens såvel som Valdemar den Stores var utvivlsomt Vordingborg. Det undrer derfor ikke, at det sydligste Sjælland er særlig fyldigt omtalt i jordebogen. Selve Vordingborg, som var kongeleve, nævnes ganske vist ikke i hovedstykket, men det fremgår, at Valdemar Sejr personligt ejede talrige jorder i omegnens landsbyer. De registreres på samme knappe facon, som vi kender fra den tilsvarende rapport om Gedsergård.

Oprensningen beskriver en nydelig cirkel. Vi starter i Ornebjerg nord for Vordingborg, fortsætter mod vest, nord, øst og syd for at slutte i Kastrup et par stenkast fra Ornebjerg. Hvert sted oplyses landgilden i mark sølv. Kun i Snese

anlægges pludselig skyldvurderingen, men der tilføjes skyndsomst: »yder årlig tre mark sølv«, således at konklusionen blev den samme.

Efter oplysningerne om landgilden af kongens arvegods følger imidlertid ligesom under Gedsergård nogle decideret statslige indkomster, hvoraf flere er originale og bidrager til det brogede billede af jordebogens mangfoldighed. Det mærkes, at Vordingborg i højere grad end Gedser var et handelscentrum. Fælles er kun to indtægtskilder, tolden og studen, den særlige, nyopdukkede skat, hvis tolkning er omtvistet. Måske betyder ordet simpelthen skat. Tolden gav meget naturligt lidt mindre i Vordingborg, studen til gengæld lidt mere. I begge tilfælde er der tale om småbeløb.

De indtægtskilder, der er særlige for Vordingborg og knap nok forekommer andre steder i jordebogen, er færgeoverfarten, ølpenge, torveørtug og det gådefulde »indgifte mænd«, der er skrevet på dansk midt i den latinske tekst og indbragte hele ti mark sølv, den højeste indtægt i Vordingborg efter færgen. Måske en skat på tilflyttere?

Vi har søgt at tegne en række profiler af Valdemar Sejrs fogeder, der rundt om i riget forvaltede hans enorme jordegods og opkrævede skatter af bønderne. Mere end antydninger kunne der ikke være tale om. En ukendt langelænder, Peder Falster på Gedsergård, et par markante, sjællandske kolleger. Lad os som kontrast til disse robuste fogedtyper se på en mere sleben embedsmand af den art, man i dag ville placere i et ministerium. Hans eksistens er ganske vist ikke mindre hypotetisk end fogedernes og træder kun frem

mellem linierne. Vi tillader os fortsat at drage den slutning, at de vidt forskellige indslag i jordebogen må have forskellige ophavsmænd.

Foruden selve hovedstykket, den centrale oversigt, rummer »Kong Valdemars Jordebog« en række særlister over enkelte landskaber, der ligeledes indbyrdes er vidt forskellige. Blandt dem indtager Hallandslisten en absolut førsteplads.⁴ Også fra et skattehistorisk synspunkt. Hvor vi i andre lister må kradse og skrabe for at finde antydninger af beskattningen, angriber Hallandslisten straks skatterne frontalt.

Alene formuleringen af Hallandslisten afviger ganske fra resten af jordebogen. Den er skrevet flydende som et helt lille essay. Der er tydeligt stillet en række spørgsmål, som besvares for hvert af Hallands otte herreder, men de ret stereotype oplysninger afleveres velformuleret i nydelige, små sætninger. Vel er jordebogen på latin, men isprængt mange danske indslag. Hallandslisten er derimod gennemført latiniseret. Vi ser for os en særlig udsending fra Valdemar Sejrs cancelli, sikkert en høj gejstlig, der har været sendt på en speciel mission til grænselandskabet højt mod nord.

Indrømmet, den særlige udsending starter med én klokkeklar danisme. I det nordligste herred, Fjære, lå kongsgården Tølø, som sammen med indbyggerne i Oddensale, nu det svenske Onsala, ydede et kvantum salt, byg og vadmel. Lad gå med salt og byg, men overfor vadmelet, almuens ydmyge klædedragt, måtte vor højlrærde hjemmelsmand give op og bekvemme sig til at bruge den danske glose. Ellers oversætter han alt til formfuldendt latin, selv herred, der alle andre

steder i jordebogen får lov at stå på dansk. Det bliver i hans version til »provincia«. De lokale fogeder forvandles tilsvarende i hans gengivelse til »subactores« – underordnede embedsmænd.

Oddensale lå på den halvø, der dannes af Kungsbacka fjord, og måske af denne grund omskrives ydelsen til 20 mark sølv. Det synes at være et udbredt princip i jordebogen, at halvøer af en passende størrelse som Hannæs i Limfjorden, Mols og Helgenæs på Djursland og Røsnæs på Sjælland betragtedes som særlige skattedistrikter, der ydede en årlig skat på 20 mark sølv. Efter denne optakt går vor ven over til at fastslå den årlige skat i selve Fjære herred. Vi citerer:

»I øvrigt yder herredet som helhed i to år 25 mark korn, 4 mark honning, 20 okser, 13 øre sølv. Men i det tredje år 12 mark honning, 18 mark havre, 20 okser, 4 mark brødkorn, 4 mark malt, 24 svin, 24 flæskesider, 60 får, 1 pund smør, 1 pund ost. Hvis kongen kommer, giver hver enkelt bonde 1 høne eller to bønder 1 gås og alle 3 mark sølv til at købe fisk for«.

Kontant og koncist opregnes skatten, øjensynligt efter overenskomst med bønderne selv. I det tredje år, hvor ydelsen var forhøjet, anes tydeligt forestillingen om det omrejsende kongehof, der skulle forsyrges. Efter skatten følger et ikke alene i jordebogen, men i dansk og europæisk middelalder enestående folketal. »Dette herred har 1711 bønder«, hedder det. Om der menes den voksne, våbenføre, mandlige befolkning eller antallet af gårdbrugere er ganske vist usikkert. Året for tællingen mangler ligeledes, men trods alt vidner »bondetallet« om en forbløffende, administrativ kompetence.

Det er vel overflødigt at tilføje, at Hallandslistens lærde ophavsmand er den eneste i hele jordebogen, der anvender den klassiske glose »rustici«. Bønderne er ganske vist underforstået adskillige steder som et navnløst »de«, men de nævnes aldrig direkte. Efter »bondetaillet« følger antallet af ledingsdistrikter, skiben og havne, og til sidst anføres en såkaldt herredssum, »summa illius provincie«, et pengebeløb, der tilsyneladende sammenfatter værdien af de anførte ydelser.

Efter en omhyggelig gennemgang af hvert enkelt herreds ydelser slutter Hallandslisten med hele to konklusioner. I den første fastslås det, at kongens samlede indtægter i Halland udgjorde 708 mark sølv, men herfra undtages i samme åndedrag tre indtægtskilder: retsbøder, laksefiskeriet ved Laholm og ledingskatten, der altså skulle føjes til de 708 mark sølv, hvis man ville fastslå hele den kongelige oppebørsel af Halland.

Så vidt, så klart. Hvis blot Hallandslisten sluttede her, ville man ikke ane uråd af nogen art, og mangen skarpsindig, videnskabelig analyse havde aldrig set dagens lys. Men den første konklusion efterfølges af en ny og mere dubiøs. Her opregnes først indtægterne af retsbøder fra de otte herreder, dernæst sammenfattes kongens indtægter i mark sølv og laks, og endelig opregnes Hallands skiben, havne og skovbyer.

Retsbøderne forstår man, opregningen af skibe, havne og skovbyer ligeledes, men den indskudte sammentælling af kongens indtægter giver virkelig hovedbrud. Hallandslisten er tydeligt meget bevidst udformet, og det er tydeligt, at der er en mening. Som for at føje spot til

skade er hele afsnittet i håndskriftet indrammet af et »Nota«. Mærk dette! Hvor gerne kendte man ikke de overvejelser, der har fået nogen til at fremhæve netop denne passage.

Ordret oversat lyder den famøse bemærkning: »Af alle disse ikke har hr. kongen mere end 210 mark sølv og 800 laks«. Der er altså tale om en reduktion, men af hvad? Det kan, som man normalt formoder, være de indtægter, der netop er blevet specificerede i det foregående, men det kunne også være de otte herreder. Og om årsagen til reduktionen er vi helt overladt til gisninger. Den unge junker Niels, som vi allerede har mødt, blev først forlenet med Nørrehalland i 1241, og listen antyder intet herom.

Det bør ikke få os til at fortvivle. I hovedsagen er Hallandslisten ganske klar. Vor hjemmelsmand, den formodede høje gejstlige, meddeler umisforståeligt den årlige skat af hvert herred tilsat en række andre indtægtskilder af jordegods og fiskeri. Endvidere gør han sig megen umage for at sammenfatte indtægterne og fremhæver herunder de tre lidt umage undtagelser: retsbøderne, laksefiskeriet og ledingskatten. Han går så vidt, at han har sat tal på retsbøderne i hvert herred, men om det beror på et skøn, eller tallene virkelig er forekommet i et bestemt år, får vi ikke at vide. Det skal heller ikke skjules, at tallene bortset fra det lille Viske herred ligner rene sygigetips, hvis man sammenligner dem med de respektive herreders skat, folketal og ledingsdistrikter. Her må det komme Hallandslisten og den høje gejstlige til gode, at kriminalitet vel altid har været uforudsigelig.

Trods alle sine gåder er Hallandslisten

indiskutabelt det bedste »finansportræt« af et dansk landskab i middelalderen. Gamle Johs. Steenstrup, hvis pionerarbejde fra 1874 stadig er noget af det bedste, der er skrevet om »Kong Valdemars Jordebog«, havde utvivlsomt ret, da han ytrede, at listen gav »et fuldstændigt billede af en landsdels samtlige indtægter«.⁵

Lad os slutte dette rundskue på Fyn. Sammenlignet med den høje gejstlige støder vi her på en foged-profil af mere jævn natur, nærmest i slægt med fogeden på kongsgården i Viskinge, der havde tal på hølæs og travør rør. Dermed være ikke sagt, at hans oplysninger er uden større interesse. Som de andre fogeder, hvis virksomhed vi har ment at spore i jordebogens mylder af oplysninger, er også hans bidrag ret enestående.

Hans rapport, som vi intuitivt fortolker den uventede opdukken af et meget detaljeret indslag, er den eneste på Fyn. Hovedstykket omtaler ret lapidarisk de 12 fynske herreder, som næsten alle sættes til fire såkaldte nathold i årlig skat, undertiden et beløb i mark sølv, hvortil kommer nogle knappe oplysninger om det private jordegods. Indslaget om Fyn slutter med en hektisk opremsning af jordegods, hulter til bulter, uden at hverken værdien eller afkastet antydes.

Kun ét sted brydes mønsteret. De to østfynske herreder, Gudme og Vindinge, er i skemaet sat til at yde fire nathold sammen. Fire nætters tjeneste, hedder det, og det skyldes nok en tilfældighed, at vi efter denne ultrakorte besked får mere at vide. Men en pertentlig klerk i kancelliet har ment, at man på dette sted burde indsætte – som vi tolker det – en særmelding fra vor mand i Gudme og Vindinge. Ud for begge herreder noteredes en ræk-

ke nye oplysninger, som imidlertid tydeligvis stammer fra samme kilde. På det østlige Fyn lå også kongsgården i Hjulby nær Nyborg, som fremhæves i »rapporten«. »Hjulby er ni mark guld værd«, hedder det nok så kækt. I det mindste som ren hypotese vover vi at pege på muligheden af, at vor hjemmelsmand har været Valdemar Sejrs foged her.

Vi har set flere steder, at der tilsyneladende blev akkorderet med bønderne om at yde et bestemt kvantum naturalier eller kontante penge. Hjulby-fogeden følger som den eneste den stik modsatte fremgangsmåde. Uden at kere sig om den samlede oppebørsel fastslår han ganske enkelt en bestemt sats. Han er også ene om at beskæftige sig med ledingen – ved siden af natholdet den fundamentale skat i middelalderen.

Tilsyneladende drejer hans rapport sig udelukkende om en forholdsvis beskeden afgift i korn, penge og til dels høns af hver havne, af historikerne tolket som styresmandsafgifter og i sig selv lidet bemærkelsesværdige. Det opsigtsvækkende består i den akkurate, hvormed afgiften fordeles på hver eneste havne, ledingsorganisationens mindste enhed.

Den nærmeste parallel er Hallandslisten, den mest detaljerede, finansielle kortlægning af et dansk landskab i middelalderen, som vi netop har konstateret, men altså i denne detalje overgået af Gudme og Vindinge. Et karakteristisk træk, som det lille indslag om Gudme-Vindinge har fælles med Hallandslisten, er, at der selv mellem to naboherreder i samme optegnelse er nogle ganske vist små, men umiskendelige divergenser. Af Danmarks omkring 191 herreder – det er lidt uklart, om visse øer skal regnes for et

eller flere – er der næppe to, der er blevet beskattet helt ens.

I begge herreder fremtræder tilsyneladende et grundprincip. Hver havne, ledingsystemets lægd, der skulle stille 1 mand til ledingsskibet, ydede 1/2 øre havre og 18 penninge. For hele herredet svarer det omtrent til 4 mark korn og 5 mark penninge. Unægteligt et langt spring fra 1 mark sølv pr. havne, som ledingsskatten i Hallandslisten beløb sig til. Man har derfor tolket beløbene i Gudme og Vindinge herreder som de ydelser, der tilkom styresmanden i heste-, brynje- og skibsleje.⁶ Kongen kunne ligesom bisper og stormænd være indehaver af et skiben, og det er formentlig denne situation, der foreligger på Østfyn.

Ledingsorganisationen var særdeles omfattende og spillede utvivlsomt en fundamental rolle i den ældre middelalderens finans- og hærvesen. Hjulby-fogeden er imidlertid den eneste i hele jordebogen, der kommer ind på de enkelte havnes ydelser. Det omtalte princip er heller ikke mere generelt end, at vor rapportør først sent finder anledning til at nævne det. Gudme herred deltes af et stort skovområde, der fra Hesselager strakte sig ind i landet. Den sydlige og største del kaldtes »uden skov« (udenfor skoven), mens den nordlige del hed »oven skov«, ovenfor skoven. Ganske logisk, når udgangspunktet var Gudme. De to udtryk var øjensynligt så etablerede, at de anvendes på dansk, skønt en oversættelse til latin ikke kan have voldt vanskeligheder.

Da rapporten opregner de 30 havne udenfor skoven og de 24 ovenfor, anføres omhyggeligt princippet: af hver havne 1/2 øre havre og 18 penninge. Men

der fandtes endnu to ledingsdistrikter i Gudme herred: Gislev med 10 havne og købstadsaspiranten Herrested, der øjensynligt stod udenfor havneinddelingen. Nået til Gislev, kommer vor mand i tanke om, at det nok var overflødigt at nævne princippet en tredje gang. I stedet hedder det om de 10 havne: »af hver så meget som ovenfor«. Derimod ydede Herrested helt atypisk 2 øre havre og 8 mark penninge. Det påfaldende store, kontante beløb bekræfter regelen om, at købstæder altid er gode skatteobjekter.

Vindinge herred følger samme mønster, men med visse variationer. Gudme herred rummede 64 havne foruden Herrested, Vindinge 66 1/2 havne. Altså en nær overensstemmelse. Vindinge herred var opdelt i fjerdinge, kaldet Avnslev, Kullerup, Ørbæk og Søllinge, hvortil kom Frørup som et særligt distrikt med 8 havne. Havneafgiften var dog lidt større her. Der ydedes ikke blot som i Gudme herred 1/2 øre havre og 18 penninge af hver havne, men også 6 høns, og antagelig er det hønsene som et nyt og påfaldende element, der har fået vor rapportør til at opregne princippet hele tre gange. Først under Søllinge fjerding slår det ned i ham, at han kunne nøjes med at skrive: »af hver lige så meget som ovenfor«. Og femte gang under Frørup får vi hele remsen igen. Ubehjælpomheden har imidlertid for os en stor fordel. Den virker ægte. Man føler virkelig, at man kigger den gode foged i kortene.

Med alle sine gåder har »Kong Valdemars Jordebog« fængslet alle de skarp-sindigste historikerhjernener i Norden i de sidste 100 år. Med et påfaldende magt resultat. På de fleste punkter står vi faktisk på bar bund. Det er lidt pauvert efter

så mange akademiske armsving. Derfor dette forsøg på en mere jordnær tilgang. Læser man jordebogen med alle dens

ejendommeligheder indefra, åbner der sig en rigdom af oplysninger om Valdemarnes skattestat.

NOTER:

- 1 *Domesday rebound. Public Record Office, London 1954 s. 2. Jf. A.K.G. Christensen i Historisk Tidsskrift 1980 s. 442-443.*
- 2 *Svend Aakjær: Kong Valdemars Jordebog 1, II. Kbh. 1926-1943 s. 3, 93. Jf. generelt for det følgende s. 1-26, 91-116.*
- 3 *Sst. s. 41-48, 131-137.*
- 4 *Sst. s. 34-37, 124-127.*
- 5 *J. Steenstrup: Studier over Kong Valdemars Jordebog. Kjbh. 1874 s. 407.*
- 6 *E. Arup: Leding og ledingskat i det 13. aarhundrede. Historisk Tidsskrift 8, V s. 184.*

Krigsstyr under Store Nordiske Krig 1710-1721

af Haakon Bennike Madsen

Med enevældens indførelse 1660-1661 gennemførtes den mest omfattende skattereform i Danmarkshistorien. Beskatning blev fra da af en ordinær, årlig foreteelse, selv om ekstraordinære skatter stadig opkrævedes under krigs- og kriseforhold.

Ved skattereformen indførtes på én gang beskatning af fast ejendom (væsentlig af landbefolkningen) og af forbrug (konsumtion af bybefolkningen). Vor nuværende ejendomsskat er en efterkommer af den hartkornsskat, der indførtes 1662, ligesom moms og punktafgifter er det af konsumtionen, der indførtes 1660. Konsumtionen (portkonsumtionen) ophævedes ganske vist i årene 1851-1852, men da den væsentligste del af provenuet af konsumtionen stammede fra beskatningen af brændevin, oprettholdtes en spiritusbeskatning, og med beskatningen af sukkerproduktionen fra 1873 genoplivedes gradvis forbrugsbeskatningen.

Såvel ejendoms- som forbrugsbeskatning kan betragtes som en substitution for en indkomst, der ikke kunne måles.¹ I skattesystematikken skal de dog behandles ud fra en formel betragtning som det, de er eller giver sig ud for at være: skat på fast ejendom og skat på forbrug.

Reale skatter – personelle skatter

I det 18. århundrede, især i dets sidste halvdel, træffer man ikke sjældent i kil-dematerialet distinktionen reale – perso-

nelle skatter.² Reale skatter er pålæg på fast ejendom, de personelle ikke overraskende skatter på personer. De kan enten lægges på personen selv som simpel kopskat eller på en egenskab hos personen som differentieret eller gradueret kopskat. Kopskatterne vil blive behandlet i en følgende afhandling i Zise. Det er umiddelbart indlysende, at skattestrukturer, der minder om indkomstbeskatning, må henregnes til kategorien personelle skatter eller på moderne dansk: personsskatter.

Som nævnt (Zise 1995 s. 5) optræder indkomstbeskatning til staten før 1903 kun i forbindelse med udskrivning af ekstraordinære skatter og kunne da antage forskellige former, hvoraf korpusbeskatningen allerede er behandlet. I denne afhandling undersøges den særlige form for personsskat, der går under betegnelsen krigsstyr – måske den skatteform, der kommer den moderne indkomstsskat nærmest.

Krigsstyr opkrævedes under krigsforhold, under Skånske Krig 1675-1679 og især under Store Nordiske Krig 1700-1720, specielt under den senere del efter 1709. Styr er det tyske Steuer, der betyder skat.³

Krigsstyr udskreves altid sammen med en række andre skatter, direkte eller indirekte, der blev udskrevet ved en og samme skatteforordning. De to første krigsstyr på indkomst, formue og næring fra 1710 og 1711 opkrævedes sammen med en rentepenge- og en hartkornsskat. I 1712 blev der kun udskrevet krigsstyr

af hartkorn. 1713 var rentepengeskatten afløst af en folkelønsskat. 1714, 1715 og 1716 opkrævedes skat af umyndiges midler samt af hartkorn og tiender. Krigsstyrene 1717, 1718, 1719 og 1720 udgjorde en del af et større skattekompleks, der udover krigsstyr af formue, indtægt og næring bestod af en hartkornsskat, en kopskat, en hesteskate, en karosse- og chaise-skate,⁴ hvortil kom en særlig konsumtionsforhøjelse på vin og brændevin over hele riget, en accise af øl, der bryggedes i København, en afgift på bebræmmede, charmerede og broderede klæder, også kun i hovedstaden, samt endelig en afgift på spillekort.

Skattepluralisme eller enesteskate

Det er almindeligt kendt, at et lands skattestruktur er bygget op som et system, der rummer en flerhed af skatter – skattepluralisme. Fænomenet kendes i såvel nutid som fortid.

Skattepluralismen opbygges gradvis over en længere periode. At fænomenet i sin opbygning er rationelt, kan der næppe herske tvivl om. Ved skattepluralisme kan alle former for beskatningsgrundlag anvendes, hvorved opnås, at de offentligretlige pålæg rammer så bredt som muligt. Rammes en skatteyder ikke af den ene skatteform, vil han kunne nås af en eller flere andre på sit særlige beskatningsgrundlag. En bonde rammes af en skat på jorden, hvad enten han ejer eller bruger den. En borger beskattes bedst af sit forbrug. Forbrugsbeskatning var primært et købstadsfænomen. Rige folk kunne pålægges at aflevere noget af deres formue eller af renterne, nærings-

drivende noget af indtjeningen, lønmodtagerne en del af løn eller gage.

Midt i 1700-tallet dukker imidlertid den tanke op at lade denne mangfoldighed af offentligretlige pålæg afløse af en enesteskate eller en almindelig skate. Fysiokratiens fader, Francois Quesnay, ville lægge denne »impôt unique« på jorden eller de muligheder, som naturen i videste forstand skænkede mennesket. I 1800-tallet blev tanken grebet af den amerikanske økonom Henry George. Han oplevede, at jordpriserne som følge af de aktiviteter, der foregik i det amerikanske samfund, steg kraftigt. Efter hans opfattelse ville provenu'et af en skat på jordrenten blive så stort, at man kunne afskaffe alle andre skatter. Den tyske økonom von Justi foreslog et system, der bestod af en hovedskate på næringen, suppleret af en kopskat på de personer, der ikke rammes af næringskatten.⁵

Tanken om en enesteskate dukkede også op i Danmark. I 1860'erne var den danske nationaløkonom og politiker N.C. Frederiksen fortalende for at gøre kombinationen af formue- og indkomstskate til en »almindelig skate«.⁶ Som bekendt er det ikke nogen steder lykkedes at realisere tanken. Den er givetvis umulig at gennemføre i praksis og ville næppe heller føre til et mere retfærdigt skattesystem.

Skattepluralismen er en realitet, enhver skatteforsker på gå ud fra, når han skal skildre et lands skattestruktur. En vigtig opgave bliver at skabe orden i mangfoldigheden af offentlige pålæg og etablere en inddeling af skatterne, der indordner alle »onera« – pålæg eller byrder – i en række skattearter og kategorier. Kort sagt, at tilvejebringe en skattesystematik.

Skattepluralismen kan have en speciel udformning i skattebuketten – en række afgifter, der udskrives ved én og samme skattelov, et fænomen vore dages skatteyder er vel bekendt med. Går vi tilbage i tiden finder vi også eksempler på skattebuketter som 1670'ernes og 1680'ernes kop-, kvæg- og ildstedsskatter. I særlig grad blomstrede skattebuketterne i slutningen af Store Nordiske Krig, da den enkelte buket kunne bestå af helt op til 8-9 forskellige pålæg.

Personel krigsstyr 1710-1721

I alle årene 1710-1721 blev der udskrevet personel krigsstyr bortset fra året 1712, hvor der kun udskreves krigsstyr på hartkornet – et pålæg, der således kun ramte landbefolkningen.

Hvad beskattede man ved udskrivningerne af den personelle krigsstyr? Skatteforordningerne anvender en række faste udtryk, der går igen fra forordning til forordning, af og til udvidet med præciseringer. I 1710-udskrivningen tales om indvånerne i købstæderne, som har »middel, bestilling eller næring«. Længere nede i forordningen hedder det: »middel og formue, bestillings indkomst og næring«. I 1711 tales der om »formue og vilkår«.

Forordningen om krigsstyrudskrivningen i 1714 gav en mere omfattende beskrivelse af ligningsgrundlaget: »Alle, som kan anses for at eje eller have nogen middel eller formue, enten samme måtte være bestående i jordegods, tiender, ejendomme, rede penge, enten de er hos dem selv eller andre frugtesløse stående eller på rente udsatte eller udi veksler

roullerende, eller anden middel, penges værd. Item af hvad indkomster udi stedet for gage samt accidentier, handel eller à parte næring, som en eller anden kan have«. ⁷ De samme formuleringer optræder i de følgende forordninger indtil 1721.

Instrukserne, der udsendtes som vejledning for de embedsmænd, der skulle påligne krigsstyr, anvender stort set de samme udtryk. Navnlig specificeres begrebet næring som »næring og brug«, »næring og håndtering«, »borgerlig næring«, »handel og borgerlig næring«. Når det gjaldt gejstlige, tales der om »kalds indkomster samt havende middel og formue, gage«.

De forskellige udtryk om beskatningsgrundlaget kan deles i tre kategorier: Middel og formue, bestilling samt næring.

Middel og formue svarer (særlig klart udtrykt i 1714-forordningen) til vort formue-begreb. Der er altså tale om en formueskat, der inddrog alle formue dele, også fast ejendom. Dette bekræftes til fulde af takseringen, hvor man i hvert fald fra 1717 medtog bohave og løsøre, skibsparter og smykker. Det understreges, at der skulle betales formueskat uanset, om pengene forrentedes.

Bestilling dækker indkomster, der hidrørte fra »bestillinger« – hvad vi i dag ville betegne offentligt ansatte: embedsmænd, præster og officerer, der lønnedes med fast gage, med indtægter af udlagte ejendomme, tiender eller accidenter. Bestillinger dækkede derimod ikke tjenestefolk.

Næring er indkomster fra byerhverv, handel og håndværk – det, vi i dag ville kalde erhvervsindkomster.

Det ses, at ligningsgrundlaget på det nærmeste svarede til den indkomst- og formueskat, der indførtes i Danmark ved skattereformen af 1903.

I forordningerne hed det, at »krisstyren skal udgives af alle og enhver, hvad privilegier, frihed eller benådning de end måtte have, ingen undtagen« – bortset fra »den gemene mand og bonde, som avling driver«. Den magtfulde formulering er umisforståelig. De formuende og alle med bestilling eller næring var skattepligtige. Derimod ikke bønder og almue på landet, som dog betalte krigsstyr af hartkornet. Også af umyndiges midler skulle der betales krigsstyr, men der åbnedes mulighed for moderation, hvis forældrene var døde, og børnene skulle leve af de hensatte midler.

Fra 1717 voksede skattebuketterne kraftigt, hvilket havde til følge, at man nødsagedes til at skåne visse kategorier »sub gratia speciali« – ved kongelig resolution. Det tyder stærkt på, at skatterne blev sværere at bære mod krigens slutning.

Skattefastsættelsen

En retfærdig ligning var en vanskelig sag i begyndelsen af 1700-tallet. Vi taler om en skattepligtig indkomst, og den moderne skatteyder kender størrelsen af sit beskatningsgrundlag. Helt anderledes for 300 år siden. Man kendte i almindelighed ikke beskatnings- eller ligningsgrundlaget og interesserede sig ikke for det. De ordinære skatter var enten ejendomsskatter eller konsumtion. At ligne på et andet grundlag end fast ejendom eller forbrug krævede nytænkning, hvis man da ikke

nøjedes med at se på, hvor meget skatteyderen »var god for at betale«.

Kun når det drejede sig om »bestillinger«, lod beskatningsgrundlaget sig fastslå nogenlunde let. I instrukserne og senere også i selve krigsstyrforordningerne sættes der tal på, hvor mange procent en offentligt ansat eller en kongelig betjent skulle betale af sin årsløn.⁹ Undertiden fradrog man simpelthen skatten i lønnen, inden den udbetaltes – kildeskat 250 år før den indførtes.

Når det drejede sig om formue, var opgaven ulige vanskeligere, især når formuen bestod af flere dele. Det sværeste har givetvis været at fastslå størrelsen af de indkomster, der erhvervedes ved borgerlig næring. Til ligningen benyttedes kommissioner, der støttedes af de lokale myndigheder.

Skattekommissioner

I krigsstyrsepoken 1710-1721 optræder to slags skattekommissioner. De regionale kommissioner, der omfattede et stift og havde stiftamtmand og biskop som fødte medlemmer, og rigskommissionerne, der sad i København, men kunne rejse rundt i riget. De regionale kommissioner anvendtes ved udskrivningerne af krigsstyr i 1710, 1711 og 1713. Herefter gik man over til rigskommissioner, men i hvert fald efter 1715 anvendtes regionale underkommissioner, såkaldte à partekommissioner, under rigskommissionen i København.

Det forekom, at en taxation blev brugt flere år i træk. Rigskommissionens taxation fra 1714 blev anvendt også i de følgende år, senest ved krigsstyrudskrivnin-

gen den 1. februar 1717. Da resultatet formentlig ikke var tilfredsstillende, nedsattes der den 10. april en kommission på tre medlemmer, der skulle revidere krigsstyrens mandtal og takster. Denne revisionskommissions taxering anvendtes helt til 1721.

Skattekommissionerne nedsattes for, at krigsstyren »desbedre efter enhvers evne og formue kan proportioneres«. Dette lod sig givet ikke gøre uden assistance fra de lokale myndigheder. Herom hedder det i 1710-forordningen, at kommissærerne af købstæderne skulle »for-skrive præsidenten, hvor han er, tillige med en borgmester, rådmand samt byfogeden, hvor ingen magistrat er«. Dertil skulle føjes nogle borgere, hvis antal rettede sig efter købstadens størrelse. Halvdelen skulle tages af de fornemste og rigeste, den anden halvdel »af andre kyn-dige og forstandige borgere af ringere til-stand«. De forskrevne skulle møde på et belejligt sted i stiftet »og der udi deres overværelse og givende bedste og rigtigste anledninger og mandtaller ... taksere enhver købstads samtlige indbyggere, være sig gejstlige og verdslige, magistra-ten eller borgere, så mange som med bil-lighed eragtes at være udi sådan stand og vilkår, at de til dette påbud bør at kontri-buere«.

1710-forordningen refererer ikke til lokale myndigheder på landet, men i instruksen af 29. maj 1710 hedder det, at kommissærerne skal tage amtmændene til sig og, hvis de agter det for fornødent, kan indkalde herredsprovsterne. I instruksen af 11. maj 1711 skal de også medtage amtskriverne, som skal »give underretning om en eller andens af Eder ubekendte tilstand,¹⁰ eller om nogen udi

amterne kunne være forbigået, som da efter deres formue kunne anføres«.

I revisionsplakaten af 10. april 1717 beder kongen »alle og enhver af Vore civil- og militærbetjente, gejstlig og verdslig øvrighed, høje og lave, som noget på vore vegne har at befale, ... Vore stiftamtmand, biskopper, magistraten i Vore købstæder såvel som og alle Vore undersætter såvel udi købstæderne som på landet boende, at de trolig og villig går ... Vore forordnede kommissarier til hånde og ufortøvet, enhver udi sin jurisdiktion, meddeler dem rigtige mandtaller og forklarlige registre under deres hænder, som lidet eller meget udi dette år 1717 påbudne ekstraordinære skatter bør svare, samt hvor meget af enhver bør udredes og samme holde således i beredskab, at de på anfordring til Vore kommitterede kan blive overleverede samt give dem al den ofterretning og oplysning, som de til denne kommission at befordre af dem måtte forlange og dem er vitterligt«.

De lokale myndigheder på alle niveau'er spillede en afgørende rolle for, at kommissærerne kunne udføre deres arbejde. Kombinationen skattekommission-lokale myndigheder kunne passende kaldes: ansættelsesmyndigheden.

Ansættelsesmyndighedens arbejde

I 1710-forordningen hed det, at krigsstyren skulle »proportioneres til enhvers evne og formue«. Af instruksen fremgår, at kommissærerne og repræsentanterne for de lokale myndigheder skulle »overlægge«, hvorledes en retfærdig ligning kunne foregå. Det må betyde, at kommi-

sionerne har haft ret frie hænder til at føre forordningens krav om lighed og retfærdighed ud i livet.

Forordningerne understreger evne- og formueprincippet. I 1713-forordningen hedder det, at kommissærerne skulle forrette taxationen »på et dennem præskriberet fundament«. Skattebeløbene skulle relateres til det individuelle ligningsgrundlags størrelse, men hvor meget, der skulle afleveres til skattevæsenet, får vi ikke at vide. De tre første udskrivninger af krigsstyr 1710, 1711 og 1713 overlod tilsyneladende til ansættelsesmyndigheden at finde ud af, hvor meget den enkelte skattepligtige skulle betale i skat. Man kunne nøjes med at fastslå, hvor meget en skatteyder »var god for at betale«. Skatten bliver det, man senere kaldte en formue- og lejlighedsskat.

At kommissærerne i første omgang gik for lemfældigt frem, antydes af, at kongen i en skrivelse af 15. august 1710 beordrede kommissærerne til at omtaxere krigsstyren. I deres redegørelse for denne omtaxering oplyste kommissærerne på Lolland-Falster, at de havde forespurgt i Rentekammeret, om hvor højt på midler der skulle taxeres, men at de ikke havde modtaget noget svar.¹¹

Det ser ud til, at man rundt om i riget lignede krigsstyren på to måder. Den ene og langt den almindeligste gik ud på at beskrive en skatteydere formåen i al almindelighed: har ringe næring, er velhavende, mådelig, middelmådig, fattig, slet tilstand. Undertiden går man lidt udførligere til værks. En borger, der sættes til 200 rigsdaler i krigsstyr, havde »helt gode midler i rede kapital, ingen børn og liden udgift«. En anden havde ingen midler og en del børn, ej heller

nogen vis indkomst og slap med 15 rigsdaler. En skatteyder »af temmelig god tilstand og har god næring, dog børn, som daglig koster ham« blev sat til 80 rdl, mens en anden »i stor gæld og har ganske ringe indkomst« kunne nøjes med 4 rdl. Skatteydere med børn takseredes i hvert fald i Ålborg stift lempeligere.¹²

I Århus stift hedder det, at kommissærerne havde »berådet« med hinanden, »på hvad måde denne os anbefalede kommission bedst kunne stilles i værk«. Man havde, »det retteste vi vidste og kunne enhver efter sin middel, bestilling, næring og indkomst og efter hans evne og vilkår for sit kontingent udi dette påbud ansat, og have vi ved hver person, som udi mandtallet befandtes, hørt alle de os tilforordnede, den ringeste med den bedste, deres betænkning om hans evne og vilkår, næring og indkomst, middel og formue, udgift og tilstand, og hvor vidt de derefter med føje og billighed ansættes kunne«. Når kommissærerne ikke var enige, havde man ansat skattebeløbet ved afstemning, hvis flertallet var »ræsonabelt«.¹³ Intet tyder på, at der på forhånd var lagt op til en bestemt skatteprocent.

Den anden fremgangsmåde, der vistnok kun blev taget i brug undtagelsesvis, bestod i, at man anvendte de kommunale skatter som målestok. I Ribe besluttede man, hvad næring og brug angik, at følge den såkaldte skillingstakst, således at den, der stod for 1 skilling, gav 3 mark. I Vejle fulgte man grund- og næringsskatten. Den borger, der var sat til 1 mark, ansattes i krigsstyren til 2. I Lemvig anvendtes derimod bådsmændsskatten, således at den, der stod for 1 rdl, gav 3 mark.¹⁴

Først udskrivningen af 21. april 1714

fastslog en bestemt skatteprocent. I forordningen hedder det, at rigskommissionen skulle »taksere den kapital, som enhver ... kan eragtes at være ejende eller besiddende«. Heraf skulle der betales 2 procent i krigsstyr. »Ligeledes bør og svares à proportion af handel og næring såvel som visse indkomster og accidentier, som nogen måtte nyde«. Alle kongelige betjente med en gage på 100 rdl skulle afkortes i gagen med 20 % i hovedstaden, 30 % udenfor. Gejstlige og verdslige, der nød visse indkomster og penge, skulle ansættes til en bestemt sum, hvoraf de skulle betale 20 %, dog skulle præster, hvis kald indbragte under 200 rdl, kun give 10 %. I 1715 fritoges skatteydere, der tjente under 100 rdl, og om de umyndige fastsloges, at formueskatten på 2 % kun skulle betales, hvis midlerne oversteg 200 rdl.

I de følgende år gjaldt fortsat 1714-taksten, indtil Frederik IV den 10. april 1717 greb ind. Begrundelsen lød, at udskrivningen »ikke aldeles uden mærkelig afgang udi Vor kongelige interesse kan følges, men meget mere efter nærværende tiders beskaffenhed behøver udi et og andet tilfælde nogen nærmere revision og forbedring«. De lokale myndigheder fik ordre til at meddele den nyudnævnte revisionskommission »rigtige mandtaller og forklarlige registre ... på alle dem, som lidet eller meget udi dette år 1717 påbudte ekstraordinære skatter bør svare, samt hvor meget af hver bør udredes«. Vi ved, at kommissionens tre medlemmer rejste riget rundt fra amtstue til amtstue. Bystyre og amtsbetjente skulle sørge for vogne og forspand.¹⁵

Det ses, at mandtallene skulle være til stede, når stiftskommissioner eller rigs-

kommissionen mødte op. Således var i Viborg stift 1710 mandtallet med navnene på de skattepligtige udarbejdet i forvejen af herredsfogeder og præster.¹⁶ Tidspunktet, hvornår kommissionen ankom til købstæder og herredsting, var fastsat på forhånd. Der blev skrevet til magistrater, amtmænd, præster og herredsfogeder, ligesom skatteansættelsen blev anonceret i købstædernes rådstuer, på tingstederne og i kirkerne på landet. Det skete angiveligt for, at de skattepligtige kunne få lejlighed til at gøre rede for deres økonomiske forhold og »derved deres egen skade og klage at forekomme«.¹⁷

I krigsstyrens sidste år, 1721, blev formueskatten sat ned fra 2 til 1 1/2%. Ved 1720-udskrivningen understregedes det, at hvis en borgers middel og næring var blevet forbedret, burde hans krigsstyr også forhøjes, »på det enhver efter deres tilstand kan contribuere«. Taxeringen skulle bekendtgøres offentligt – i købstæderne af magistraten, på landet i amtstuen. Skatten erlagdes i to, tre eller fire terminer, men hvis man betalte det samlede beløb på én gang, opnåede man en rentegodtgørelse.

I hvor høj grad de skattepligtige har været impliceret i ansættelsen af deres skat, er det vanskeligt at udtale sig om.¹⁸ Sandsynligvis var det de lokale myndigheder, der spillede ud. I adskillige tilfælde blev ansættelserne mødt med protester. Grevinden af Samsø klagede i 1718 over, at hun ikke vidste, »på hvad fundament de har sat mig«, og at »de herrer kommissarier ikkuns må have takseret mig på vrangte beretninger, eftersom de aldrig hos mig selv har forespurgt om min tilstand«.¹⁹

I forordningerne af 1710 og 1711 optræder desuden en rentepengeskate og i 1713 en folkelønsskat. Begge disse pålæg må – på linie med krigsstyr af middel, bestillings indkomst og næring – betragtes som indkomstskatter.

Rentepengeskatten var en gammel kending fra tiden før enevældens indførelse. Den blev udskrevet ni gange i årene 1627-1657, og satsen var 2-3% af det beløb, man fik ind i renter af sine udlånte kapitaler. Dog måtte renterne af gæld trækkes fra.²⁰ I 1710 og 1711 sattes rentepengeskatten til 1/4, hele 25% af renten at betale til 11. juni, når rentepengene forfaldt. Dog blev renter af penge udlånt til kongen fritaget, ligesom lån til universitetet, kommunitetet, hospitaler, kirker, skoler og kvæsthuse, og renter, der gik til underhold af forældreløse børn, fik moderation.

De uformuende skatteydere skulle aflægge ed på, at de ikke havde penge på rente. De formuende kunne enten betale i den amtstue, hvor de erlagde deres krigsstyr, eller selv lægge beløbet i en kiste på amtstuen eller på Zahlkammeret i København. Beløbet skulle lægges i en forsegleet pose sammen med en skriftlig ed. Hver kiste skulle være lukket med to låse. Nøglen til den ene skulle bero hos stiftamtmanden, mens den anden beroede hos kommissæren »til videre anstalt for Vort Rentekammer om kisternes åbning«. De, der undlod at betale, skulle som straf erlægge det tidobbelte beløb og blev tiltalt af generalfiskalen.

Kun i 1713 forekommer en »krigsstyr af folkene«, en folkelønsskat. Det hedder i forordningen: »Og som det er billigt, at

til det gemene bedste at fremme og befordre både husbonde og tjenere kontribuerer, så har Vi for godt befundet, at enhver af efterskrevne tjenestefolk og tyende skal skatte og betale...« Herefter opstilles syv klasser tjenestefolk. 1. klasse, der bestod af sekretærer, hofmestre, præceptorer, bogholdere, håndskrivere, kammertjenere og gartnere, betalte 4 rdl, mens 7. classes tjenestekarle på gårde nøjedes med 1 rdl. Mandtallet over karlene i 7. klasse affattedes af sognepræsten. Skatten blev afkortet af husbond i lønnen pr. 1. maj. Karle i krigstjeneste var fritaget.

Pengesedler

De første, danske pengesedler blev udstedt under krigen 1709-1720. Ved forordningen af 8. april 1713 indførtes autoriserede sedler, i samtiden kaldet møntesedler. Denne nye form for betalingsmiddel skulle være lige så gyldig som rede penge. Som begrundelse for at udstede sedlerne anførtes »den pengemangel, som her og der i Vort rige Danmark findes, og et og andet købmandskab ej herover skulle efterlades«. Det blev understreget, at der var tale om en midlertidig foranstaltning, og i en forordning af 16. oktober samme år stilledes en snarlig indløsning af sedlerne i udsigt.

Værdien af sedlerne var først skrevet i hånden, men blev senere trykt, da mange raderede tallene ud og erstattede dem med andre. Man startede med store beløb: 100, 50, 25, 10 og 5 rdl, men for at få sedlerne »længere ud i omløbet« indførtes allerede i slutningen af 1713 småsedler på 1 rdl, 3, 2 og 1 mark. Sam-

tidig besluttede man sig for at inddrage de store sedler mod udlevering af statsobligationer.

Beløbet var oprindelig skrevet med tal, men da tal kunne forfalskes – og blev det – gik man over til bogstaver. Sedlerne var underskrevet (i hånden!) af kommissærer, de små sedler af staden Københavns rådmænd og delegerede borgere. Hver af de små sedler fik fem underskrifter.

Forordningen fastslog, at sedlerne skulle bruges til alle former for betaling, således at halvdelen betaltes i sedler og halvdelen i mønt. I 1720 indskrænkedes forholdet til 3/4 mønt og 1/4 sedler, og told, accise og stempelpapir kunne kun betales i mønt. På denne baggrund kan det ikke undre, at sedlerne vakte mistillid og ikke blev opfattet som »rigtige« penge. Følgen var, at der blev forlangt »opgæld«, når man betalte med sedler, og at sedlerne fik kurs overfor mønt. I de første år lå seddelkursen 20-25% under mønt. I 1717 måtte der betales 135-145 rdl i sedler mod 100 rdl i mønt, og i 1718 var kursen 150-160. Efter 1720 bedredes kursen i takt med, at sedlerne blev inddraget og brændt.

Indløsningen af sedlerne var allerede begyndt i foråret 1714. I princippet, som dog ikke altid blev overholdt, måtte der ikke udstedes nye sedler i de inddragnes sted. Heste- og øksnetolden i Danmark og overskuddet fra sølvværket i Kongsberg i Norge båndlagdes til udstedelse af rentebærende obligationer, der betaltes med sedler. Et originalt initiativ var oprettelsen af et lotteri i 1719, hvis lodder ligeledes betaltes med sedler, der blev inddraget og brændt. Der blev udstedt 40.000 lodsedler à 5 rigsdaler, og

gevinsterne bestod af jordegods på Sjælland, godt 2.500 tønder hartkorn til en værdi af 206.000 rdl. Ve en plakat af 11. oktober 1728 inddroges de resterende sedler, som skulle veksles til mønt inden årets udgang.

Nationaløkonomen Axel Nielsen skriver, at udstedelsen af sedler som finansmiddel ikke blev misbrugt, og at indløsningen foregik på en mønstergyldig måde.²¹ Ikke alle regeringer i datiden ville have indløst sedler for pålydende, når kursen var faldet til det halve, selv om det var blevet stillet i udsigt. Måske var det netop Frederik IV's håndtering af seddel-intermezzo'et, der var årsag til, at man i 1736 kunne oprette Kurantbanken og atter indføre pengesedler som betalingsmiddel. Papir-pengerepræsentativet var kommet for at blive – eller måske skulle man tilføje: indtil videre.

NOTER:

- 1 H. Bennike Madsen i Zise 1995 s. 5.
- 2 Undertiden på latin: onera realia – onera personalia.
- 3 Andre former for »styr« var prinsessestyr, der udskreves, når en af kongens døtre skulle giftes, brandstyr (efter Viborgs brand 1727, Københavns 1728), defensionsstyr (1688).
- 4 Chaise: en to- eller firhjulet kalechevogn.
- 5 O.D. Lütken: Undersøgning – Med hvad Føie der klages i vore Tider, at Skatterne ere for høie, 1760, s. 305.
- 6 N.C. Frederiksen: Om almindelig Formue- og Indkomstskat, 1869.
- 7 Accidenser: ekstraordinære indtægter ved et præsteembede, især betaling for kirkelige handlinger som dåb, brudevielse og begravelse.
- 8 Samt ved udskrivningen af krigshjælpen 1683.
- 9 Dog kunne det være svært at fastslå den nøjagtige løn, idet de kongelige betjente oppebar sportler, accidenser og beneficialindkomster.
- 10 Dvs hvis økonomiske tilstand er ubekendt for jer (kommissærerne).
- 11 Rentekammeret 2244.250. Skrivelse fra stiftskommissionen om revisionen af krigsstyren 1710.
- 12 Rentekammeret 2246.134. Mandtal over krigsstyren 1710, Ålborg stift.
- 13 Rentekammeret 2246.134.
- 14 Rentekammeret 2245.131. Kommissionen af 29. marts 1710.
- 15 Rentekammeret 2315.264. Skrivelse af 26. april 1717.
- 16 Disse mandtal kan have rummet oplysninger om skatteformåen, blot uden tal.
- 17 Rentekammeret 2246.134.
- 18 Ved en skat 1710 på karosser, parykker og folkeløn anvendtes i København trykte selvangivelser.
- 19 Rentekammeret 2243.332. Sjællandske renteskriverkontor. Krigsskatter og kopskatter 1718-1721. Skrivelse af 21. maj 1718. – I en taxering til krigshjælp 1683 fra Helsingør (Rentekammeret 2243.327. Sjællandske renteskriverkontor. Indk. taksering til krigshjælp 1683) tales der om »enhvers vilkår og lejlighed, som vi en del af dem selv personlig forhørt har, en del af andre nøje udforsket«.
- 20 H. Bennike Madsen: Det danske Skattevæsen. Kategorier og Klasser. Skatter på Landbefolkningen 1530-1660, 1978 s. 42-45.
- 21 A. Nielsen: Specier, Kroner, Kurant, 1907 s. 125ff.

Tobakstoldvæsenet 1701-1715

af Claus Rafner

Toldforpagtning

Toldpolitikken har gennem lange perioder været præget af dels et fiskalt hensyn og dels hensynet til at udvikle det indenlandske erhvervsliv. Sådan var forholdene også under den ældre enevælde. Smugleri undergravede imidlertid de to hensyn, og staten måtte da finde et passende modtræk. En mulighed var at styrke toldopsynet, hvilket kunne ske ved at bortforpagte tolden, idet man mente, at forpagtere i langt højere grad end fastlønnet personale havde interesse i at komme smugleri til livs, eftersom forpagtningsoverskudet direkte rettede sig efter toldindtægterne. Denne tankegang havde i årene 1691-1695 ført til, at tolden var blevet bortforpagtet, og efter en række år med skuffende indtægter greb man i begyndelsen af 1700-tallet atter til forpagtningsmetoden.

Toldforpagtningen, der blev udbudt distriktsvis, blev bekendtgjort ved plakat af 2.10.1700, og den omfattede såvel de ordinære toldafgifter som specie-skonsumtionen. Sidstnævnte havde siden indførelsen i 1688 udviklet sig til en til lægstold på visse udenlandske varer, nemlig »de fire species«: vin, brændevin, salt og tobak. Disse produkter var tillige pålagt almindelig importtold, og de tegnede sig for en ganske pæn del af toldvæsenets samlede indtægter.

Specielt tobakken var interessant, fordi den modsat vin, brændevin og salt var genstand for forarbejdning her i lan-

det. Nok importeredes store mængder rygeklar tobak, men man importerede også tobaksblade, der forarbejdedes på danske tobaksspinderier. Eftersom den tobak, der indsmugledes, næsten altid var forarbejdet, havde tobakssmugleriet ikke alene et fiskalt, men også et erhvervsmæssigt aspekt, idet smugleriet hæmmede den indenlandske tobaksindustri.

Kort efter den afholdte auktion over toldforpagtningen fandt statslige og erhvervsmæssige interesser sammen i et forsøg på at få etableret en særskilt bortforpagtning af tobaksafgifterne. Initiativet kom utvivlsomt fra tobaksbranchen, men regeringen var straks med på ideen, og der indkaldtes til auktion på Rentekammeret den 27.1.1701, i første omgang vedrørende tobaksafgifterne af København og det øvrige Sjælland. Rentekammeret havde på forhånd opgjort de foregående års tobaksafgifter i dette område, og tendensen var klart faldende, nemlig 7.917 rigsdaler i 1696, 5.195 rd i 1697, 4.651 rd i 1698 og 4.405 rd i 1699. Man ventede sig derfor meget af bortforpagtningen, og budene blandt de fem fremmødte kom da også op på over det dobbelte. Fire af dem var københavnske borgere indenfor branchen af tobaksimport og tobaksspinderi, mens den femte, Christen Ruus, var renteskriver i Rentekammeret. Han var utvivlsomt med for at drive budene i vejret, men Rentekammeret mente alligevel,

at budene kunne presses endnu højere op, og man indkaldte til en ny auktion den 3.2.1701.¹

Pierre Poumeau & Paul Choppis 1701-1705

Ved auktionen den 3.2.1701 fik Pierre Poumeau og Paul Choppis hammerslag på forpagtningen for 15.700 rigsdaler (kronemønt) årligt i 5 år, regnet med tilbagevirkende kraft fra nytår 1701. Senere samme år afholdtes en auktion vedrørende Lolland-Falster, Fyn og Jylland, og her fik Poumeau og Choppis forpagtningen for 10.200 rd.kr. årligt i 8 år, regnet fra 1.5.1701. Tilbage var kun Bornholm, hvis tobaksafgifter ikke blev særskilt bortforpagtet.

Eftersom forpagterne af de øvrige toldafgifter havde afgivet deres bud inden tobaksafgiftsforpagtningen, fik de, bortset fra tolderens på Bornholm, et nedslag i deres forpagtningsbeløb. Eller rettere deres garantisummer, idet forpagtningen var indrettet således, at de ikke måtte beholde hele overskudet, men kun den del, der svarede til den faste tolderløn plus sportler. Sportlerne opkrævedes som hidtil uden nogen regnskabsaflæggelse, men for de egentlige toldindtægter skulle forpagterne aflægge regnskab, ligesom der var ansat kongelige toldbetjente, som ved hvert toldsted så til, at alt gik rigtigt for sig. Forpagtningsformen, der fortsatte frem til udbruddet af den store nordiske krig i 1709, var altså ret speciel. Tobaksafgifterne blev derimod bortforpagtet på normale vilkår, altså med ret til at beholde hele over-

skudet og uden pligt til at aflægge regnskab for de faktiske indtægter.

Efter undertegnelsen af de to kontrakter om tobaksafgiftsforpagtningen, henholdsvis 15.2.1701 for Sjælland, samt 14.5.1701 for Lolland-Falster, Fyn og Jylland,² udstationerede Poumeau og Choppis deres eget personale af toldbetjente ved de forskellige toldsteder. Disse tobaksbetjente opkrævede tobaksafgifterne og foretog visitation af gods-trafikken.

Systemet med et parallelt tobakstoldvæsen afstedkom imidlertid en del kompetencestridigheder, og regeringen lod sig i 1703 overtale til, at inspektionen over al told og specieskonsumtion blev overdraget til Poumeau og Choppis, som herved fik overopsyn med det almindelige toldvæsen. Dog skulle toldinspektørerne i København fortsat udøve overopsynet her.³

Inspektionen indebar, at alle toldsedler og angivelsessedler nu skulle kontraheres af tobakstoldvæsenet, som også fik adgang til at se det almindelige toldvæsens toldbøger og kontrattoldbøger. Pakhusene skulle forsynes med to låse, en til hvert toldvæsen, og toldseglene skulle ligeledes opbevares under dobbelt lås. Endelig fik de almindelige toldere (toldforpagterne) og toldbetjente et generelt påbud om at assistere tobakstoldvæsenet.

For hvervet som inspektør over tolden og specieskonsumtionen i Danmark (undtagen København) blev Poumeau og Choppis tillagt 10 % af det årlige beløb, hvormed indtægterne af told og specieskonsumtion (excl. tobaksafgifterne) oversteg indtægterne året før.⁴ Den aftale

PLACAT

Om Tobaks Forpagtning

og des Forpagter og Betiente udi Danmark.

Vi **F**riedrich den Fierde af Gnds Naade/Konge til Danmark og Norge/de Wendes og Gothers/Hertug udi Sleesvig/Holsten/Stormarn og Dytmerffen/Græve udi Oldenborg og Delmenhorst/ Siøre bitterligt/at vi til Piere Poumeau, vores Told-Inspecteur og Indbaaner her udi vores Kongl. Residantz Kiøbenhavn og hans Interessenter have paa nye overdragen udi Forpagtning vores Told- og Consumtions Rættighed af ald Spunden og Blade-Tobak / Item Karved og Snub-Tobak/alle slags/ som indføres i Kiøbstæderne og paa Landet over alt i vores Rige Danmark/ Boringholm undtagen / udi Fem Aar/fra den 1 Januarii Anno 1706. til den 1 Januarii Anno 1711. efter Forpagtnings Breves videre Indhold af den 7 Maji Anno 1706; Zi ville vi hermed alvorligen have anbefalet vores Græber og Friherrer/ Stift-Befalningsmand/ Ambtmænd/ Præsidenter/ Borgemeistere og Raad/ Toldere/Ambts-Betienter/Dye-Herrids og Birke-Fogder/og alle andre/ saavel Civil, som Militaire Betienter/Heje og Nedrige/som paa vores Vegne noget have at befale/ at de udi alle billige maader antager og til Retten befordrer bemelte Forpagter/ deres Fuldmægtig og Betientere/ ligesaa fuldkommen som vore Egen Betiente/ og i særdeleshed ved Inquisitionen og Confiscationen, at dermed forholdes i alle maader efter Vores Told-Ordonnance og Consumptions Forordning af den 31 Decembr. Anno 1700. og Vores om Confiscations-Sager udgangne Forordning af 7 Maji Anno 1701. Hvor efter alle og enhver vedkommende sig allerunderdanigst haver at rette/ Givet paa Vores Kongelig Residens udi Kiøbenhavn den 8 Maji Anno 1706.

Under Vor Kongl. Haand og Signet

Friedrich R.

Plakat af 8.5.1706, som bekendtgjorde, at Poumeau for årene 1706-1710 havde forpagtet tobaksafgifterne, hvormed fulgte embedet som toldinspektør. Det understregedes, at Poumeau og hans betjente på lige fod med andre kongelige

embedsmænd havde ret til i henhold til toldlovgivningen at foretage inkvisitioner og anlægge sager med påstand om konfiskation, når der var mistanke om smuglergods (Original i Rigsarkivet, Rtk. 2215.327 læg B).

fik de imidlertid intet kontant ud af, for de formåede ikke at bringe indtægterne højere op.

Poumeau og Choppis havde dog så meget blod på tanden, at de den 2.1.1704 fremkom med et tilbud om at forpagte den øvrige told og specieskonsumtion i Danmark, fraregnet København, for 10.000 rd mere end indtægten heraf i 1703. Regeringen udarbejdede et forslag til en 3-års kontrakt for 1704-1706 med 100.000 rd.kr. i årlig forpagtningsafgift, et for tilbudsgiverne absolut rimeligt beløb i forhold til de tilbudte ekstra 10.000 rd årligt.

Men i kontrakten var på foranledning af Kommercekollegiet indsat bestemmelser om, at forpagterne ikke selv måtte deltage i handel, at de ikke måtte yde moderation i tolden, og at de ikke måtte underforpagte tolden. Under den tidligere toldforpagtning 1691-1695 havde der vist sig en række uheldige bivirkninger, idet handel og vareforsyning fordelte sig ujævnt, alt efter hvor tolderne gav størst moderation. Dette ville man undgå, ligesom man heller ikke ønskede en række uheldige bivirkninger, som stik imod forventning optrådte ved den nuværende tobaksafgiftsforpagtning under ledelse af Poumeau og Choppis.

Thi det »er bekendt, hvorledes de ved tobaksafgiftsforpagtningen har med visse personer på adskillige steder for hele distrikter akkorderet om spunden tobaks indførsel for langt ringere told og konsumtion end efter forordningen, hvorved mange andre, som deraf og af at spinde levede, har tabt deres næring«. Al underforpagtning, moderation og forpagterhandel burde derfor forbydes, efter Kommercekollegiets mening.⁵ Forpagter-

handelen var endda under Poumeau og Choppis gået så vidt, at de benyttede deres lokale tobakstoldpersonale til at forhandle den tobak, som de selv indførte.⁶

De skærpede bestemmelser fik Poumeau og Choppis til at afslå kontrakten. I stedet kastede de sig over den ordinære bykonsumtion, hvor de for årene 1704-1706 bød på 30 byer og opnåedeammerslag for de 9 med tilsammen 48.420 rd.kr. i årlig forpagtningsafgift.⁷ Interessen for bykonsumtionen bundede i, at den gav forpagterne visitationskontrol med byernes varetilførsel, så smuglergods ikke indkom, hvilket kunne hjælpe dem i relation til deres tobakssalg og tobaksafgiftsforpagtning.⁸

Poumeau og Choppis udviste også interesse for den særlige forpagtningsordning indenfor det almindelige toldvæsen. Således opnåede Poumeau at fåammerslag på Odense tolddistrikt for årene 1707-1709, vistnok efter forudgående aftale med en lokal person, som ret hurtigt overtog forpagtningen af Poumeau.⁹ Nogle år forinden havde Choppis benyttet en lignende fremgangsmåde vedrørende Helsingør tolddistrikt, hvor

Første side af den fortrykte instruktion for Poumeau's tobaksbetjente. Udateret, men vistnok fra 1706. Instruktionen, som indeholder 15 paragraffer, tjente som vejledning for tobaksbetjentene, men legitimerede desuden, at vedkommende havde ret til at udøve toldmyndighed på vegne af Poumeau (Rtk. 2215.325 læg 1703-1705).

INSTRUCTION

For min

ved

Toldstæd.

Efter Hans Kongel. Ma-
jestæts allernaadigste med-
deelte Instruction og givne Fuld-

magt / giver jeg Pierre Pomeau General Inspecteur
over Tolden af alle Vare / samt Consumptionen af
Viin / Brændeviin og Salt / saa og Tobaks-Forpag-
ter udi Danneimarks-Rige / her med Fuldmagt til at
være min

ved

Toldstæd.

I.

Haver bemældte at tilsee / at Hans Kongel. Majests aller-
naadigste Told-Ordonnance / saa og Consumptions-
Forordningen i alle Maader vorder allerunderdanigst
efterlevet / af alle og enhver / som noget haver at for-
tolde / være sig med Told / Last- / Penge / eller beslige /
som efter Told-Ordonnancen bør betales / saa og
Consumptionen af Viin / Brændeviin og Salt / og
imod Forhaabning / der skulde findes noget / hvorved
Hans Kongel. Majests Told og Consumptions-Ret-
tigbed af forstrevne Vare i ringeste Maader kand væ-
re fornærmet / haver i Bestaaffenheden uden nogen Tiids
Forsømmelse mig det stragen at give til Kiende / og lade
Eders Breve / det angagende / gaae gaarne under Cou-
vert til Hans Kongel. Majests. Deputerede for Finan-

cer-

han havde fået sin svoger, Abraham Carbon, indsat som tolder pr 1.1.1704. Forpagtningen var dog sket udelukkende i svogerens navn, og Choppis stod end ikke som kautionist, men forholdet viste sig derved, at Carbon videresendte penge og regnskaber til Choppis, der atter afregnede med Rentekammeret.

Ifølge eget udsagn havde Choppis til hensigt at få forøget toldindtægterne ved at lade en stor mængde varer importere, men han kom i afsætningsvanskeligheder. Det fik Rentekammeret at mærke på den måde, at toldindtægterne fra Helsingør udeblev, og den 26.9.1705 lod man Carbon arrestere. Choppis troppede imidlertid op og tilbød garanti i sin ejendom i København. Det fandt Rentekammeret i orden, og tre dage efter udgik ordre om at løslade Carbon fra Helsingør rådstuearrest.

I løbet af næste måned opdagede man imidlertid i Rentekammeret, at ejendommen var belånt så meget, at garantien var utilstrækkelig, og samtidig flygtede Choppis ud af landet. Carbon blev da atter arresteret, og han stævnedes at møde for kammeretten den 30.10.1705. Under retssagen påstod Carbon, at Choppis var den egentlige forpagter og derfor hovedansvarlig, og heri støttedes han af Choppis selv, som i februar 1706 var vendt tilbage til Danmark. Men kammeretten holdt sig strengt til formalia og til lagde Carbon og hans to kautionister, Capien og Treffort, det fulde ansvar, hvorimod Choppis gik fri. Rentekammeret tog dog senere gladeligt imod nogle fordringer, som Choppis afstod til fordel for de dømte i sagen, idet Carbon og hans kautionister ikke selv kunne svare for manglerne. Fordringerne kunne imidler-

tid ikke opveje hele gælden, og endnu i 1708 sad Carbon indespærret i Københavns stadsarresthus.¹⁰

Trods hjælpen til Carbon havde hele sagsforløbet havde givet Rentekammeret et dårligt indtryk af Choppis, og hans dage som tobaksafgiftsforpagter var talte.

Pierre Poumeau 1706-1710

Under sin udlandsflugt havde Paul Choppis måttet overlade alle rettigheder og pligter vedrørende tobaksafgiftsforpagtningen til sin kompagnon Pierre Poumeau. Men ved hjemkomsten blev der ikke tale om at genindtræde i forpagtningen. Den sjællandske forpagtning var nemlig udløbet pr 1.1.1706, og ydermere havde regeringen besluttet sig for at lade den øvrige forpagtning afbryde fra samme dato, så tobaksafgifterne af hele landet, undtagen Bornholm, kunne bortforpagtes samlet på en gang. Forpagtningen kom til auktion på Rentekammeret, og det vides, at toldinspektøren i København, Jean Mathias Leers, i den anledning indkom med et projekt,¹¹ men regeringen valgte at lade Poumeau få forpagtningen. Den 7.5.1706 undertegnede da en ny kontrakt, gældende for 5 år med tilbagevirkende kraft fra 1.1.1706.

Kontrakten byggende på de hidtidige principper fra 1701. Alt overskud udover den årlige forpagtningssum på 25.900 rd.kr. måtte således indeholdes. Der var intet forbud mod at forpagteren drev tobakshandel, og ganske vist skulle toldrul-len og konsumtionsforordningen følges, men et direkte forbud mod moderation var heller ikke nævnt, for slet ikke at tale

SEVERIN MICHAEL KUUR,
Etats Auctions-Directeur.

Plakat af 11.3.1721, hvorved stadsauktionsdirektøren meddeler, at gården på Gråbrødre torv tilhørende Poumeau for femte og sidste gang opbydes til salg. Pierre Poumeau, som fik københavnsk borgerskab i 1692, var i en periode rimeligt velstillet og ejede den nævnte gård, indtil han i 1718 flygtede til udlandet på grund af forpagtningsgæld og skatterestancer. Det var ved den lejlighed, at gården blev beslaglagt, indtil den i 1721 solgtes på tvangsauktion. Men iøvrigt måtte Poumeau allerede ved forpagtningskontrakten af 1706 lade tinglyse et kongeligt pant i gården som sikkerhed for forpagtningen. Gården vurderedes da til 8.000 rd, hvoraf andre dog havde prioritet forud for 5.000 rd (Rtk. 2215.346 læg D, bilag Y).

grund var Poumeau reelt tvunget til at fortsætte forpagtningen, eftersom han ikke var i stand til at betale afgiften af lagerstigningen.¹³

Det ser ud til at Poumeau under disse omstændigheder begyndte at føre en hårdere kurs som forpagter. I hvert fald fik han i 1707 en sag på halsen af interessenterne i et københavnsk tobaksmanufaktur, som indgav en klage over ham til generalfiskal Hans Scavenius. Hovedanklagen lød på, at Poumeau gav moderation på afgifterne af indført forarbejdet tobak, hvilket skadede manufakturet. Desuden fulgte fire andre klager, hvorved de mente at kunne fortrænge Poumeau fra posten som tobaksafgiftsforpagter. Han handlede således med tobak, hvilket var imod toldrullens bestemmelse om, at toldere ikke måtte drive handel. Desuden opkrævede hans betjente 4 skilling i skriverpenge for hver passerseddel, de udstedte; ifølge sin kontrakt havde han ikke bevilling hertil. Endvidere behandlede Poumeau udenlandske skibe lige med indenlandske skibe stik imod toldrullens tarifiedifferentiering, og endelig hævdedes det, at lagerbeholdningerne af tobak var vokset til et urimeligt niveau.

Generalfiskal Scavenius tog klagerens parti og sendte den 5.9.1707 Rentekammeret et brev, hvori han udmalede situationen som værende den, at lagerbeholdningerne utvivlsomt var vokset til over 800.000 pund, måske endda 1.000.000 pund, foruden at der ventedes endnu 500.000 pund til byen. Forpagteren tjente tykt på denne import, alene i København havde han haft 46.000 rd i indtægt sidste år, påstod generalfiskalen. Samtidig var det tvivlsomt, om Poumeau til sin tid

også ville svare for lagerforøgelsen. Som sikkerhedsforanstaltning burde Rentekammeret derfor lægge hånd på opkrævningen af tobaksafgifterne i København, og der burde gennemføres en inkvisition over forrådets omfang. Endelig anførte generalfiskalen, at der til afgørelse af tobaksinteressenternes øvrige beskyldninger mod Poumeau burde nedsættes en kommission.

Kommissionen nedsattes og holdt et forhør den 9.9.1707, hvor Poumeau gjorde indrømmelse med hensyn til de første fire punkter, men han mente dog samtidig, at hans optræden var lovmedholdelig. Det sidste punkt, anklagen om de forøgede lagerbeholdninger, kunne Poumeau derimod ikke acceptere; han mente, at forrådet i København nu var nede på godt 200.000 pund. Sagen udviklede sig til en personlig strid mellem Poumeau og generalfiskal Scavenius, og samme dag indgik de et skriftligt væddemål om størrelse af Københavns tobaksforråd. Dagen efter skrev Poumeau til Rentekammeret, at han ønskede en inkvisition iværksat, blandt andet for at kunne opspore ustemplet, indsmuglet tobak. Rentekammeret, som nu havde henvendelse om inkvisition fra både generalfiskalen og Poumeau, gav straks tilladelse hertil.

Den 14.9.1707, midt under inkvisitionen, fulgte endnu en ordre fra Rentekammeret, nemlig en besked til toldinspektør Hans Meyer i København om at overtage opkrævningen af tobaksafgifterne. Dermed var endnu et ønske fra generalfiskalen imødekommet, men Poumeau mente sig gået for nær i sin forpagtning og klagede. Rentekammeret forestillede derpå sagen for kongen, som den 10.11.1707

Le. G. G. 1720

Bes hermed for alle og enhver tilkiende / at
 paa førstkommande Torsdag den 8 Augusti om Eftermiddagen saa 3 til 5 Stk. Ital
 Herr Cammer Raad J. E. M. MATHIAS LEERS dag Børsen
 beliggende Gaard / som bestaar til Gaarden ubi 16 Sag 1 Loft høyt / med 2de Quister
 hvor paa 4 Sag / alt af Muur og Bindingsværk / med grundmuuret Kiebler under / et Stiehuus paa
 14 Sag / 2 Loft høyt / med 1 Loft over 2 Sag med Kiebler under 10 Sag / Nedgangen der til er i
 Gaarden / et Brøggerhuus med indmuuret Kiebler i ngesse 2 Lønder / endnu 1t Baghuus paa 16
 Sag 2 Loft høyt / med Kiebler under 3 sag / bag ved bemelte Huus 1 temmeligt Haugeplak / med
 eendeel Frugt-Træer / en liben Part / saa og 1 Løsthuus / som alt med 16 sag Plandeverd er ind-
 begnet / derhos en Stald paa 7 sag 1 Loft høyt / indrettet til 5 Heste / med Tilbehør / 1 Vognhuus
 til 2de Vogne paa 4 sag / paa vend anden side af Gaarden et Huus paa 5 sag 1 Loft høyt / Muur
 og Bindingsværk ud til Stranden 1 Paathuus paa halvtrettende sag / og indtil Gaarden 16 Sag
 2 Loft høyt / et temmeligt stort Gaardsrom / hvor ubi slaar det fjerde Pompevand med Opslænder
 og Jern Pompe-Reedskab / et fælle Locum / over alt i bemelte Gaard befindes 12 Binbovne / med
 hvis videre Gaardens Muur og Nagelsaste Verticentier / alt efter Forudberings-Mandens For-
 retning / af dato 3 Junli sidstleden / dens videre Udvisning ved offentlig Auction J. E. M. MATHIAS
 opbydes og til dend Høyskyldende selges og forhandles / efter Conditioner som sammt Tid og Sted
 skal werde publiceret / hvorefter Lysthaverne vilde begabe sig at rette / og til førstkommande Tid og Sted
 indfinde.
 Kiøbenhavn den 5 Augusti 1720.

H. B. Salling

Auctions Forvalter ved Hoff-Eltaten.

Plakat af 5.8.1720, hvorved hofetatens
 auktionsforvalter meddeler, at gården
 bag Børsen tilhørende Leers for fjerde
 gang opbydes til salg. Jean Mathias
 Leers bestred 1700-1717 det ene af de to
 toldinspektørembeder, som fandtes i
 København ved begyndelsen af 1700-tal-
 let. I de første år var han tillige toldin-
 spektør for hele Danmark, indtil Pou-
 meau og Choppis i 1703 fik denne titel.
 Leers forpagtede med held de køben-

havnske told- og konsumtionsafgifter for
 året 1706, men tabte på forpagtningen af
 tobaksafgifterne 1711-1715. På grund af
 den oparbejdede gæld afskedigedes han
 som toldinspektør i 1717, og året efter
 arresteredes han, hvorpå gården beslag-
 lagdes. Efter salget af gården i 1720
 blev han sat på fri fod, og han opnåede i
 1732 få eftergivet sin resterende gæld på
 grund af sin »slette tilstand« (Rtk.
 2215.346 læg D, bilag GG.2).

resolverede, at skønt der ikke direkte var forbud mod at give moderation i kontrakten, så kunne det dog ikke tillades. Skriverpenge for passersedler var heller ikke tilladt, men derimod var der intet til hinder for, at Poumeau drev handel med tobak. Tobaksforrådet var iøvrigt den 22.9.1707 blevet opgjort til 858.187 pund, og dermed havde Poumeau ikke alene tabt væddemålet med Scavenius, men han måtte også lide den tort, at oppebørselen fortsat var ham frataget.

Poumeau klagede påny over denne afgørelse. Desuden henviste han til, at han fra sin svigerfader, fhv. kongelig kommissær i Paris, Nicolaj Formont, havde arvet en række modkrav på staten, så han mente sig i stand til at indestå for følgerne af tobaksforrådet. Rentekammeret fandt denne påstand korrekt, og kongen resolverede den 29.10.1708, at han atter kunne få oppebørselen, såfremt sikkerheden var i orden. Imidlertid havde Poumeau som modtræk mod den fratretagne oppebørsel standset betalingen af sine forpagtningsafgifter, og samtidig forholdt det sig således, at de store indtægter, som generalfiskalen havde stillet i udsigt, udeblev. Rentekammeret stod dermed i en ubehagelig situation, ikke mindst fordi sikkerheden ikke var stor nok til at dække både restancer og lagerforøgelse. Foranlediget heraf henvendte Rentekammeret sig den 14.11.1708 påny til kongen, om ikke Poumeau kunne få oppebørselen alligevel, idet lagerforøgelsen nok var stor, men ikke set i forhold til størrelsen af det årlige forbrug.

Den 20.12.1708 udbad kongen sig da nærmere oplysninger om sikkerheden og om forrådets størrelse i forhold til forbruget. Rentekammeret iværksatte en ny

inkquisition, som viste, at det københavnske forråd i januar 1709 var faldet til 555.254 pund. I en forestilling af 16.2.1709 lod man kongen forstå, at denne mængde ikke forekom urimelig set i forhold til et dansk årsforbrug på omkring 900.000 pund, og man ville i det hele taget gerne vende tilbage til de oprindelige forpagtningsvilkår, for man var klar over, at det årlige forpagtningsbeløb lå omkring 18.000 rd højere end tobaksindtægterne i tiden før 1701. På den anden side forsvarede Rentekammeret sine hidtidige indgreb, idet man gjorde gældende, at Poumeau »hverken administration eller tilsyn er bleven betagen, men aleneste oppebørselen«. Dette indgreb havde Poumeau selv været ude om, fordi forrådet i 1707 var vokset betydeligt, og da det opdagedes, »havde vi plat sat ham fra administrationen«.

Rentekammerets sidste bemærkninger var selvmodsigende, eftersom oppebørselen var blevet frataget Poumeau, endnu

Første side af auktionskatalog fra 1720 over løsøre tilhørende Jean Mathias Leers. Udover gården bag Børsen, som solgtes for 3.500 rd, ejede Leers også en del løsøre, der ligeledes kom på tvangsauktion. Herved indkom yderligere 1.601:49 rd til gældens afbetaling. Blandt løsøret var en mængde tobak, hvilket vidner om, at Leers ligesom Choppis og Poumeau drev tobakshandel via sit netværk af lokale tobaksbetjente. Dette ses bekræftet i indberetninger fra tolderne, da de af Rentekammeret adspurgtes om tobaksbetjentenes forhold (Rtk. 2215.346 læg D, bilag D).

L. D.

Fortegnelse

Paa

En deel Løssøre sampt Toback og
Viin som til Hans Kongl. Majestis. Be-
taling i Cammer Raad Jean Matthias
Leerlis forhen iboende Gaard her i dend
Kongl. Residens i Stad Kiøbenhavn bag Børsen
beliggende / skal ved offentlig Auction sælges Tors-
dagen den 11. Julii forstkommende / og meldes til Ef-
terrettslighed at hvad som paa Auctionen kløbes / be-
talls med tre fjerde deeler klingende Møndt / og en
fjerde deel autoriserede Sedler / saa og erlægges Be-
talingen strax mod Varenes Udleverelse. Af To-
backen og Viinen svarer dend Kløbende (de Told
og Consumption, saasom Cammer Raad Lees
dend selv tilkommer at svare og
betale.

Kiøbenhavn /

Troft Aar 1720.

inden den daværende inkvisition var tilendebragt. Sandheden er vist den, at Rentekammeret lod sig forskrække af generalfiskalen til at handle overilet. I det hele taget havde Rentekammeret svært ved at finde sine egne ben i sagen.

Ved kongelig resolution 30.3.1709 på ovennævnte forestilling godkendtes en tilbagevenden til normale forhold, og da Poumeau den 23.4.1709 fik dette bekendtgjort fra Rentekammeret, overtog han atter oppebørselen og betalingen af sine forpagtningsafgifter. Dog betalte han ikke det underskud, som var opstået, mens toldinspektør Meyer forestod oppebørselen i København. Hertil kom, at der den 18.8.1710 blev afsagt dom til fordel for generalfiskalen i den nedsatte kommission. Dette fik Rentekammeret til at ændre opfattelse, og den 25.8.1710 beordrede man de københavnske toldinspektører Meyer og Leers til atter at overtage tobaksopebørselen fra Poumeau.

Poumeau genoptog da sine klager, men der var ingen hjælp at hente i det svar, som kongen lod falde den 20.10.1710. Kongen erklærede ligeud, at underskuddet i Meyers tid skyldtes store lagre opbygget i årene forud, da Poumeau ydede moderation. Poumeau kunne derfor ikke forvente andre indrømmelser, end at forrådet ved tiltrædelsen i 1701 måtte ansættes til 300.000 pund, hvis han kunne bevise det.

Ved forpagtningens ophør et par måneder senere blev Poumeaus skyldigheder opgjort til 19.224 rd i forpagtningsafgifter, hovedsageligt stammende fra suspensionsperioderne, samt 10.561 rd som følge forrådsforøgelse, og endelig tillagde man ved afregningen i 1713

påløbne renter med 2.116 rd. Heroverfor stod svigerfaderens modkrav på staten, som nu vurderedes til 31.374 rd, og Poumeau blev da 527 rd skyldig, eller helt præcis 526:91 rd (526 rigsdaler og 91 skilling).¹⁴

Jean Mathias Leers 1711-1715

Pr 1.1.1711 skulle en ny forpagtningsperiode træde i kraft, og i overensstemmelse hermed blev tobaksafgifterne ved plakat af 12.7.1710 atter udbudt i forpagtning. Forpagtningsvilkårene ændredes dog som følge af den rejste sag mod Poumeau, hvilket klart støttedes af Kommercekollegiet, der ville dæmme op for moderationsmulighederne og de heraf afledte skadevirkninger på den hjemlige tobaksindustri.¹⁵

På auktionen den 27.8.1710 meldte sig ingen liebhavere, ejheller ved to nye opbud i september. Sagen gik da ind i forhandlingsfasen, og her viste Rentekammeret sig positivt stemt overfor at lade Poumeau fortsætte forpagtningen. Poumeau var villig hertil, hvis han kunne få en lempelig ordning med hensyn tobaksforrådet, men det satte kongen sig imod. I stedet fremkom projekter fra inspektør Leers i København og fra Paul Choppis. Sidstnævnte stoledes regeringen ikke meget på, trods et ellers acceptabelt tilbud, og den 1.12.1710 afgjorde kongen sagen derhen, at Leers måtte få forpagtningen, såfremt han ville acceptere betingelserne i forslaget fra Choppis. Efter yderligere forhandlinger opnåedes der i løbet af december enighed med Leers om en forpagtning på 5 år for 1711-1715.¹⁶

Vilkårene for forpagtningen, eller

Ansøgnings... til Danmark og Norge / 2c. Præsæs,

Deputerede for Financerne og samtlige Tilforordnede ubi Cammer-Collegio; Hiore hermed bittes-
ligt / at Højherredse Hans Kongl. Majst. allernaadigst bader for got befunden at lade Tolten og Consumtionen af ald indførende Tobak ubi Danmark
komme til forpagtning ubi Etterfølgende Aar fra tilkomende Nyt-Aar eller i Jan. 1730 til Aarsdagsen 1736 / og til den Ende skal samme næstkom-
mende i 3de Septembris, her ubi Kongl. Majst. Rente-Cammer i Kjøbenhavn offentlig opbydes paa efterfølgende Conditioner.

1. Denne Forpagtning bliver enten en General over ganske Danmark / eller og Province-nis / saaledes Skotland med Kjøbenhavn indbegreben og
Meen for sig / Saaland og Haller for sig / Sjøn og Rangeland med underliggende Øer for sig og Jylland for sig / ligesom derom best med Rigsbænderne fand
accorderis.
2. Maat haadan Forpagtning Province-nis indgaar / miaa i noget Tobak under Straf af Confiscation færes fra en Province eller Forpagtnings District til det andet / men ubi den
Province og til de Øer og Stæder / som under en Forpagtning henhæver maas frit handles og handles ligesom en her fører.
3. Forpagteren maas ingenlunde tillade ubi nogen Tobaks Handel eller Spinderis direct eller indirect, selv eller ved andre at interessere under 1000 Rigsdaler Straf og Bæhernes
Confiscation naar det hængem overdrøvelis.
4. Forpagteren lader selv Tolten og Consumtionen af den indførende Tobak ved sine egne Betiente opføre / dog at alt indkomende enten spunden Tobak eller Blade (ligesom med
alle andre Bæter forholles) sitet og rigtig for Hans Kongl. Majst. Toltere og Betienters angives / valideris og vøres samt i alle maade derned efter Told Ordinanceen og ander Kongl. For-
ordninger forholles / forred det fra Tolldøden befæres.
5. Intet Tobak maas til Oplag taget / eller tillades videre Dilation paa Tolten eller Consumtionen betraf / end hvis Toldruken og Consumptions Forordningen bevilger / de 3de her i
Staden indførte Præ-Tobak-Spinderis alene undtagen / med hvilke det efter de denem alernaadigst meddelte Privilegier forholles.
6. Alt det spunden Tobak som ubi Danmark fabriqveres og til Norge / uden Hølge eller fremmede Stæder udføres / maas for den ene pro Cent. Toldruken paabøder / samt alle andre
Paalæg og Afgifter frit passere.
7. Forpagteren bevilges at have Inspektion ved Tolten over alt ubi hans District, og skal nede Titul af Toldinspektør, og til desto bedre Ophyn maas hand ved Toldstæderne holde saa
mange Betienter / som hand for nødig traagter / dog paa hans egen Befolkning og uden at grovere de traagterende med Skrifter eller Stempel Penge / eller anden Paalæg.
8. De af Tobaks-Betient sig trængende Processer, ubi for sig Tidkomende Rættis / ligesom Toven / Toldruken eller de om Confiscations Sager udgaaende Forordninger og Sagens
Behandling tillige.
9. Told-Ordinanceen og Consumptions-Forordningen / samt andre om Tolten og Consumtionen udgaaende Forordninger skal i alle Maader af Forpagteren følges / og i derimod ringeste
Moderation af bannem tillades i. Men hude Forpagteren betragtes at have gjort nogen Moderation, skal hand derfor ubi Mulst betale flere gange saa meget / som den giorte Moderation
sig hand betragte eller berigende til / hvilken Mulst deris imellem Angivener / omendthant hand ubi Moderationen haaver participeret, og det næste Høstital / saa at høet neder halffreden.
10. Forpagteren skal ved Tilstræbelis saa ved paa Spinderis som hos de Traagterende overt alt holde en General-Inquisition ubi de betill her fra Rente-Cammeret anordnede Bes-
temtets Overværelis / da alt hvis i Fortraad findes/ være sig spunden eller ubunden Blade eller anden Tobak nede skal efterret og ved rigtig Bøgt angives / blant hvilke alle det som spun-
den og fabriqveres et / af Forpagteren skal tilkomme med et betill af bannem indrettet Stempel / dog uben at behøve de Handende med nogen Omfængning derpaa / paa lige Maade
skal Forpagteren være foruden at skæmp alt det Tobak / som ubi hans District bliver spunden / ligesom det Tid efter anden forfærdiges og hand eller hans Betiente derom blive ad-
varde / og haaver hand saadan Ansalt her om at giøre / at de Fabriqverende ubi ingen Ophold eller Sænkis ubi dreee Mæring derover tilløses.
11. Saa megen Tobak / som findes ved den ubi forrige Gange omendthant Inquisition findes ved Forpagtnings Tilstræbelis at være i Fortraad og Behold / lige saa stort et Qvanrum
maas Forpagteren ved Tilstræbelis sig efterlade / og hvis hand sig flere Qvanrum efterlader / skal hand den deraf gaarnde Told og Consumtion tilløse / men hvis mindre ved Stræ-
belis forlader hand ved Tilstræbelis haaver medtaget / skal bannem i noget betraf angives.
12. Forpagteren reviderer sig paa Contrachen, som sædvanlig, og stiller nøjagtig og Borgelig Caution for hvis hand enten en General eller Province-nis ubi loover auligen at haare /
og at hand den ubi loover aulig Afgift til 3de Terminer nemlig den 1. Junij og 1. Decemb. promte og uben nogen Afkortning skal haare / hvilken Caution sitar paa Auctions-Stædet
skal produceris, saa fremt hans giorte Rab skal antages. Hvoefter ender Tilbøende sig vilde vide at rette / og til den bekant Dag om Formiddagen Kloften i Slat sig her paa
Kongl. Majst. Rente-Cammer indfinde / da bemalte forpagtning skal forlægges / og de Høfdebetende / dog paa Hans Kongl. Majst. nærmere alernaadigst Approbation, overlades. Da-
tum Kongelige Majst. Rente-Cammer den 18 Junij 1719.

Under Cammer-Collegii Segl.

»administrationen», som den kaldtes i kontrakten af 30.12.1710,¹⁷ var ændret betydeligt, idet Leers modsat Poumeau og Choppis ikke fik fuld rådighed over overskuddet. Han skulle dog allerede for 28.000 rd og måtte nyde de første 1.000 rd af overskuddet (svarende til hans hidtidige årsløn som toldinspektør), mens han af indtægter over 29.000 rd kun måtte nyde en tredjedel. Endvidere aftalte man, nærmest som en videreførelse af den hidtidige praksis i København, at tobaksafgifterne skulle oppebæres af tolderne udenom Leers, hvorefter man afregnede på grundlag af de årlige opgørelser. Endelig fik Leers lov til at efterlade sig et

Plakat af 18.7.1719, som indbød til auktion om en ny tobaksafgiftsforpagtning for årene 1720-1725. Forpagtningsbetingelserne, der er præciseret i 12 punkter, var tilsyneladende for skrappe, thi der meldte sig ingen interesserede (Rtk. 2215.326 læg 1718-1719).

lige så stort tobaksforråd ved som fratrædelse som ved sin tiltrædelse, underforstået, at der skulle betales af eventuel lagerforøgelse. Med henblik herpå gennemføres straks i januar 1711 en generalinkvisition i alle danske byer, undtagen de bornholmske.¹⁸

Der var således tale om skrappe forpagtningsvilkår, end Poumeau og Choppis i 1701 havde indladt sig på. Hertil kom, at embedet som inspektør over al told og specieskonsumtion i Danmark ikke fulgte med den nye tobaksafgiftsforpagtning. Leers bibeholdt sin stilling som toldinspektør i København, men i provinsen omfattede hans inspektørtitel kun tobaksafgifterne. Allerede i marts 1711 ansøgte han dog om en udvidet inspektion over al told og specieskonsumtion på samme måde som sine forgængere, hvilket senere fulgtes op af nye henvendelser. Det ville give hans betjente større anseelse, samt hvad der var nok så væsentligt, hans betjente skulle da tilstilles alle told- og angivelsessedler til påtegning, hvad der ville hjælpe dem ved deres visitation af lossende og ladende skibe.¹⁹

Det første forpagtningsår gav overskud trods pest og krig. Men det efterfølgende år tegnede til et underskud efter at et stort parti tobak, som staten havde indkøbt til flåden, havde fået bevilget afgiftsfrihed. Leers protesterede højlydt, og den 9.7.1712 opsigte han forpagtningen med tilbagevirkende kraft fra 1.1.1712. En kongelig resolution af 17.10.1712 afslog opsigelsen, hvorpå fulgte nye indlæg og et nyt afslag ved kgl.res. 7.5.1714.²⁰ Samme resolution indrømmede dog Leers som et plaster på såret, at han måtte få embedet som

inspektør over al told og specieskonsumtion i Danmark. Herom udgik plakat den 14.5.1714, og kort efter udvandede Leers sit opsynspersonale af tobaksbetjente rundt om i landet.

Avancementet som inspektør over toldafgifterne generelt hjalp dog ikke Leers i hans sidste forpagtningsår. Østpå var der i det dansk besatte Pommern indført forbud mod eksport af tobak, og vestpå magtede staten ikke at yde tilstrækkelig flådekonvoj for handelsskibene, så der indkom kun omkring 9.300 rd i tobaksafgifter, hvilket vendte hele arrangementet til et underskudsforetagende. Til gengæld var lagerbeholdningerne nu mindre end ved tiltrædelsen, hvorfor Leers forventede at få denne mindskelse godtgjort, når det omvendt var ham pålagt at betale af en eventuel forøgelse. Denne tolkning var Rentekammeret dog ikke enig i, og hele sagen endte ved kammerretten.

Forinden havde Rentekammeret gjort klar til en ny bortforpagtning af tobaksafgifterne i Danmark, stadig fraregnet Bornholm. Ved plakat af 20.8.1715 indbød man til auktion på Rentekammeret, og hensigten var at få en kontrakt i stand for årene 1716-1720. Den udstedte plakat oplyste, at forpagteren måtte få et afslag på 25 % af det beløb, hvormed den nye forpagtningssum oversteg den hidtidige. Dette psykologiske fif var naturligvis indlagt for at animere til højere bud. For at få andre end Leers til at byde, var fifset udbygget derhen, at hvis Leers atter blev højstbydende, lovedes den næsthøjstbydende et kontant beløb på en 1/8 af forhøjelsen, dog kun for det ene af de 5 år.²¹

Tilsyneladende havde de katastrofalt

lave indtægter i 1715 skræmt nye fra at melde sig, for forpagtningen blev ikke til noget. Det vides, at Leers tilbød sig med et nyt forpagtningsprojekt,²² men ham ønskede man ikke igen, da han skyldte et større beløb, ikke alene på tobakken, men også i forbindelse med sit embede som toldinspektør i København. Hans videre skæbne var den, at han efter at have været pålagt militær eksekution arresteredes i februar 1718, hvorpå han stævnedes at møde den 17.3.1718 for kammerretten i anledning af skyldigheder for ialt 34.162:80 rd. Heraf androg underskud og restancer vedrørende tobaksafgiftsforpagtningen 17.096:00, hvortil kom kroneopgæld (valutakurstil-læg) på 226:20 rd, samt 1.000 rd som fejlagtigt var blevet ham udbetalt som forskud på et formodet overskud. Ved kammerretsdom 20.3.1719 indrømmedes det, at forpagtningsbeløbet ikke lød på kronemønt, hvorfor hans skyldigheder fastsattes til 18.096:00_ rd, for så vidt angik anklagepunktet vedrørende hans tobaksafgiftsforpagtning.

Som beregningsgrundlag anvendte man følgende årlige tobaksindtægter: 33.312:59 rd i 1711, 21.754:93 rd i 1712, 34.289:30 rd i 1713, 33.963:39 i 1714 og 9.293:87 rd i 1715. Der var altså to underskudsår med et samlet underskud på 24.951:11 rd, hvori afkortedes tre overskudsår á 1.000 rd samt en tredjedel af overskudet udover 29.000 rd årligt, og derved fremkom gældsposten på 17.096:00 rd.

Leers fik ved kongelig resolution af 22.1.1720 medhold i, at forrådsforminds-kelsen måtte godtgøres ham. Værdien heraf beregnede Rentekammeret til 3.499:47 rd, idet forrådet i Danmark

(excl. Bornholm) i januar 1711 var 682.622 pund tobak (heraf København 504.649 pund), mens det i januar 1716 var 347.491 pund (heraf København 191.388 pund). Differencen på 335.131 pund antoges at være tobaksblade, hvoraf beregnedes 1 skilling speciemønt pr pund i told, plus specieopgæld 12_ % og kron-eopgæld 5 %, samt 3 skilling kurant pr pund i specieskonsumtion, ialt 14.596:49 rd kurant. Underskuddet på tobaksaf-giftsforpagtningen nedbragtes dermed til 3.499:47 rd kurant, og i december 1720 blev han løsladt.²³

Den forrige tobaksafgiftsforpagter, Poumeau, havde også et hængeparti fra sin forpagtningsperiode, og i 1718 tog han flugten ud af landet. Han stævnedes for kammerretten den 24.1.1719 ved-rørende restancer på 526:91 rd for tobaksafgiftsforpagtningen, samt 787:64 og 658:55 rd på forpagtningen af bykonsumtionen i henholdsvis Lemvig 1709 og Viborg 1705. Senere tilkom flere gældsposter, såsom restancer af per-sonlige skatter. Til gengæld fik han ved reskript af 9.1.1717 et afslag på 3.925 rd. Ved kammerretsdom 17.1.1720 dømtes Poumeau in absentia at være 8.804:90 rd skyldig.²⁴

Den vragede Peder Jensen

Man skulle efter disse oplevelser for-mode, at al tale om tobaksafgiftsforpagtning var forstummet. Men købmand Peder Jensen i Slagelse havde den 25.11.1717 indsendt et tilbud. Han ejede et større tobaksspinderi, men kunne ikke klare sig i konkurrencen overfor indsmuglet tobak. Hvis han måtte få

inspektionen over Sjælland fraregnet hovedstaden, hvis der indførtes forbud mod import af spunden tobak, og hvis det blev forbudt andre at oprette nye tobaksspinderier, så ville han indestå for samme beløb, som indtægten af tobaksafgifterne lå på i 1716-1717, foruden at han ville oprette tobaksspinderier andre steder i Sjælland.

Peder Jensen fulgte sit tilbud op med flere nye henvendelser, og det fremgår, at der udover de monopolistiske toner også var en klar inspektionsmæssig side af sagen. Han forsøgte løbende at skaffe sig kendskab til, om konkurrenterne havde toldklareret deres tobak, så det ville hjælpe ham, om han kunne få den formelle inspektion over alle toldstederne. At toldsvig praktiseredes i stort omfang fremgik af, at tobak forarbejdet i udlandet ifølge Peder Jensen handledes for 12 skilling pundet, mens importafgifterne alene beløb sig til 15 skilling pundet.

Rentekammeret tyggede på sagen. Man skaffede oplysninger frem om Peder Jensen, og han fik følgende karakteristik: »Har handlet fra ungdom op, så han vel skal være af 10.000 rds middel og kunne voren rigere, thi han er en vindskibelig mand, siden han har selv noget at sætte handelen fort med, og behøver ej så meget at være de fremmedes høkere eller tjenere som de andre«. Tilmed er »denne mand bekendt endda ikke at være så meget slem, thi han tager ej den yderste skilling, men giver bedre køb end de andre, og under den gemene mand noget med, holdende dermed jøderne i tøjlen, at de ikke råder for prisen alene til at ud-suge den trængende endnu mere«. Disse uforbeholdne bemærkninger er tydelig-

vis påvirket af, at tobaksbranchen havde et markant jødisk islæt.

Rentekammeret indhentede også betænkning fra Kommercekollegiet. Her var man som gode merkantilister positivt stemt overfor forbudet mod import af forarbejdet tobak, idet man helst så tobakken tilvirket i Danmark: »Thi derved bliver pengene i landet, manufakturernes vedligeholdes og formeres ved det de da får des større debit på deres varer, mange fattige folk opholdes uden at være publico til last, og hans kongl: Maj:sts intra-der i told og konsumtion tiltager«.

Det sidste forhold krævede en uddybning, for man mistede jo de høje importafgifter på forarbejdet tobak. Men man anså smugleriet for så omfattende og så umuligt at stoppe, at man aldrig uanset personalets omfang kunne komme op på de høje indtægter, som Peder Jensen tilbød at garantere for. Heri var Rentekammeret enig, men man var ikke glad for at overlade forpagtningen til en forretningsmand, som kunne give sig selv moderation. Man mente, medens Leers havde forpagtningen, at være kommet uden om det problem ved at overlade oppebørseren til de almindelige toldere; i hvert fald var begrebet moderation overhovedet ikke nævnt i hans kontrakt. Men folk med store midler havde råd til at betale den fulde told i første omgang, for derefter at få dækket lave salgspriser via forpagtningsoverskudet. Denne erkendelse syntes nu at slå igennem, for man ville ikke tillade den nye forpagter at drive tobakshandel. Monopol ville man heller ikke acceptere, og endelig forudså man problemer med udlandet, hvis det påtænkte importforbud iværksattes.

Peder Jensens tilbud måtte følgelig afvises, også selv om han i en sidste supplik til Rentekammeret den 29.3.1719 erklærede sig rede til at forpagte tobaksafgifterne af Sjælland (excl. København) for 8.000 rd årligt i 3 år, af Fyn og Lolland-Falster for 3.000 rd årligt i 5 år, samt af Jylland for 5.000 rd årligt i 5 år.

Rent fiskalt følte Rentekammeret sig dog fristet af Peder Jensens høje bud, og måske kunne importforbudet lempes derhen, at det kun gjaldt provinsen, og ikke København, hvor toldopsynet ansås for veludbygget. Hvis man kunne få en tredjemand til at forpagte tobaksafgifterne, eventuelt sammen med bykonsumtionen, og udøve inspektion på disse vilkår, var vel både kongen og Peder Jensen hjulpe dermed. Imidlertid resolverede kongen den 14.3.1718, at såfremt der indførtes importforbud på Sjælland, undtagen til København, behøvede man slet ikke bortforpagte tobaksafgifterne her, men kun i det øvrige Danmark.

Den resolution valgte Rentekammeret at sidde overhørig, idet man forsøgte at vende tilbage til princippet om en generel bortforpagtning af tobaksafgifterne. Ved plakat af 18.7.1719 bekendtgjorde man, at tobaksafgifterne blev opbudt til forpagtning på Rentekammeret den 13.9.1719, enten for hele riget, eller hver landsdel for sig. Forpagterne fik toldinspektionen i deres distrikt, men de måtte ikke drive tobakshandel eller tobaksspinderi, de måtte ikke give moderation, og de skulle betale af eventuel forøgelse af distriktets tobaksforråd. På auktionsdagen viste der sig ingen Liebhave-re for Sjælland, hvor 85 % af tobaksafgifterne hidrørte fra, ej heller for hele Danmark

under et. Man forsøgte sig med en ny auktion den 20.9.1719, men situationen var igen den samme: kun bud vedrørende Lolland-Falster, Fyn og Jylland, og budene var meget lavere end de beløb, som man kendte fra Peder Jensens projekt. Derefter opgav man tobaksafgiftsforpagtningen, samt iøvrigt også al toldforpagtning, i hvert fald for en tid. Først i midten af 1700-tallet greb man atter til at bortforpagte toldafgifterne.²⁵

Den lokale forvaltning af tobakstoldvæsenet

Som det er fremgået, falder tobakstoldvæsenets historie i tre perioder, hvor det ledes af henholdsvis Paul Choppis & Pierre Poumeau (1701-1705), Pierre Poumeau alene (1706-1710) og Jean Mathias Leers (1711-1715). Hvad der mangler at blive beskrevet er, hvordan tobakstoldvæsenet forvaltedes på lokalt plan.

I de to første forpagtningsperioder 1701-1715 lod forpagterne indsætte lokale fuldmægtige til at oppebære afgifterne, føre kontrol med smuglerier, samt forhandle tobak importeret af forpagterne selv. Fuldmægtigene, eller tobaksbetjentene, medgaves i 1703 en instruktion, der nærmere afstak retningslinjerne for oppebørsel og kontrol, men derimod ikke for tobakssalget, da det var en privatretlig affære.²⁶

De lokale tobaksbetjente var ikke vel-lidte blandt befolkningen. Tobaksbetjenten i Nykøbing Falster, J. Bruun, beklagede sig således i 1702 over, at han var blevet opsagt af værten og overhovedet

ikke kunne få logement i byen, hvorfor han måtte flytte til Nysted. På samme tidspunkt indberettede hans kollega, Jacob Pedersen af Nakskov, at folk i Rødby havde været opsætsige i den grad, at det var rent livsfarligt for ham at udføre sin bestilling der.²⁷

Som det indirekte fremgår, fandt forpagterne det ikke nødvendigt at udstationere tobaksbetjente ved hvert toldsted, idet Jacob Pedersen betjenede både Nakskov og Rødby, og tilsvarende havde Bruun både Nysted og Nykøbing Falster under sig. Det samlede antal tobaksbetjente kendes ikke i de første år, men oversteg næppe 40. Tobaksbetjentene var selvfølgelig fortrinsvis placeret ved de toldsteder, hvor tobaksimporten var størst. Til de største provinsbyer i den henseende hørte Fredericia, Nakskov og Ålborg, samt som en klar nummer et Korsør, der var havneby for Slagelse. Efter tobaksafgiftindtægterne at dømme var Peder Jensens tobaksspinderi i Slagelse utvivlsomt det største i provinsen.²⁸

Forpagterne Paul Choppis og Pierre Poumeau havde københavnsk borgerskab, men var begge indvandret fra Frankrig og tilhørte den fransk-reformerte trosretning (huguenotterne). På grund af hjemlandets religionsfølgelser, som skærpedes fra 1680'erne, havde adskillige søgt tilflugt i udlandet. Danmark tog imod dem med åbne arme, især når de bragte kapital og viden til landet, og de fik i 1685 ret til at nedsætte sig i hele riget.

Det faldt naturligt for Choppis og Poumeau at ansætte en række af deres trosfæller som tobaksbetjente rundt om i landet. En af dem, Pierre Arnaud ved Rørvig toldsted, beskrev sig selv således

i en skatteangivelse fra 1710: »Moi Pierre Arnaud, refugier francois, ie me trouve dans les estas de sa maieste depuis le mois d'octobre 1709...«²⁹ Særlig længe havde han altså ikke boet i Danmark, og dansk kunne han ikke, så hans effektivitet som toldbetjent kan næppe have været optimal. Men til gengæld har loyaliteten vel været i orden.

Da Jean Mathias Leers i 1711 overtog tobaksafgiftsforpagtningen, fik han kun tillagt kontrollen, idet oppebørslen skulle forstås af de kongelige toldere med henblik på senere afregning. Kontrollen krævede imidlertid også udstationerede tobaksbetjente, og det ser ud til, at Leers i flere tilfælde overtog det hidtidige personale.

Det var tilfældet i de sydsjællandske tolddistrikter Vordingborg, Næstved, Køge og Præstø, hvor Pierre Gleise var udstationeret. I de tre par tolddistrikter Korsør og Skælskør, Middelfart og Bogen, samt Fladstrand og Sæby, optrådte ligeledes tre franske indvandrere som toldbetjente, og de havde utvivlsomt også tjent under den forrige forpagter. Ialt var omkring 25 personer ansat ved tobakstoldvæsenet i 1711.³⁰

Som omtalt forsøgte Leers flere gange at blive inspektør over hele toldvæsenet ligesom sine forgængere, og da det lykkedes i 1714, reorganiserede han tobakstoldvæsenet i juni-juli samme år, hvorved personalet udvidedes betydeligt.

På det lokale niveau ansatte Leers omkring 50 personer, heraf 4 i København, 12 i den øvrige del af Sjælland, 6 på Lolland-Falster, 9 på Fyn, samt 19 i Jylland.³¹ De jyske tobaksbetjente var fordelt mellem 17 distrikter, idet Ålborg og Fredericia havde to betjente. Ålborg

havde en betydelig import af forarbejdet tobak, mens Fredericia dominerede med hensyn til import af tobaksblade beregnet for lokal forarbejdning. Som koordinator af opsynet i landsdelen lod Leers ansætte sønnen Christian Henrik Leers, der fik titel af inspektør over Jylland. Endvidere hyrede Leers en agent i Amsterdam, der skulle give ham efterretning om udgående skibe med kurs mod Danmark, så han kunne tage sine forholdsregler med hensyn til smugleri.

De 50 tobaksbetjente lønnedes med en fast gage på 30-150 rd årligt, hvilket sammenlignet med det almindelige toldvæsen var mindre end den faste løn for en tolder, men mere end for en toldbetjent. Leers junior fik 400 rd for sit jyske overopsyn, og agenten i Amsterdam fik 228 rd (500 gylden). Hvad tobaksbetjentene har tjent på forhandling af tobak for Leers, samt på ulovlige sportler, kendes af gode grunde ikke. Men sammenlagt kostede det Leers omkring 4.000 rd på årsbasis at drive tobakstoldvæsenet fra midten af 1714 og frem til 1.1.1715, hvor forpagtningen udløb og tobaksbetjentene afskedigedes.

Tobakstoldvæsenet var blevet oprettet, fordi staten i en periode anså det for fordelagtigt at bortforpagte toldafgifterne særskilt. Bortforpagtningen af tobaksafgifterne, samt af toldafgifter og skatter i det hele taget, rummede en balancegang. Forpagtningsprincippet betød på den ene side, at forpagteren i langt højere grad end en aflønnet embedsmand var interesseret i at forhindre smugleri, og det talte til princippet fordel. Men på den anden side indebar forpagtningsprincippet også, at forpagteren kunne tiltage sig urimelige rettigheder og udøve vilkårlighed. Balan-

cen tippede i slutningen af 1700-tallet, hvor man ophørte med at bortforpagte konsumtionen, ligesom de spredte forsøg med toldforpagtning også indstilledes. De økonomiske fordele ved forpagtning blev i stigende grad anset for tvivlsomme, og samtidig lagde man mere vægt på, at staten skulle stå i et direkte forhold til skatteyderne. Herefter var det slut med specialiteter som et tobakstoldvæsen.

NOTER:

- 1 Jf. de optegnede bud fra Johan Berend, Levin Abraham, Henrik Først, Christen Ruus og Paul Choppis, Rtk. 2215.327 læg A.
- 2 Originale kontrakter i Rtk. 2215.327; jf. plakater af 8.2.1701 og 2.7.1701.
- 3 Bekendtgjort ved forordning af 14.4.1703. På ansøgning fik Poumeau og Choppis bekræftet, at de måtte overvære al lossen og laden i København; Rtk. 2241.40 f.322, 16.5.1702; Rtk. 2241.41 f.217, 8.5.1703. Ved skr. 26.5.1703 ansøgte Poumeau og Choppis tillige om at måtte påtegne alle københavnske angivelsessedler samt at holde toldbøger på grundlag heraf, men denne ansøgning synes ikke at være blevet imødekommet; Rtk. 2215.325 læg 1703-1705.

- 4 Instruktion af 7.4.1703 § 7; Rtk. 2215.325 læg 1703-1705. Instruktio-
nen, som underskrevedes af Poumeau
og Choppis 22.5.1703, er næsten
identisk med forordningen af
14.4.1703. Sidstnævnte nævner dog
ikke procentaflønningen.
- 5 Sagsakter i Rtk. 2215.325 læg 1703-
1705, herunder Kommercekollegiets
betænkning af 25.2.1704.
- 6 Jf. omtale af tobaksforhandling i bre-
ve af 31.1.1702 fra tobaksbetjentene
J. Bruun i Nykøbing F og Bendix
Hansen Graae i Horsens; Rtk.
2215.327 læg C, sag 9.2.1702. I
reskript af 9.1.1717 nævnes, at Pou-
meau i sin forpagtningstid 1706-1710
havde »oprettet i alle købstæder
magasiner af tobak«; Rtk. 2215.341.
Ved generalinkvisitionen i 1711 havde
Poumeau i øvrigt et lager i Køben-
havn på 142.400 pund tobaksblade
og 16.110 pund forarbejdet tobak.
- 7 Rtk. 223.9: hovedbog for 1704. Rtk.
2215.341: opstillingen vedrørende
bykonsumtionen for 1704-1706 i 30
byer, som herved blev drevet op fra
74.005 rd.kr. til 97.210 rd.kr. i årlig
afgift.
- 8 Jf. O. Madsen og A. Monrad Møller:
Odense toldkammers historie 1632-
1988, Kbh. 1989 s.143.
- 9 Ibid. s.45f.
- 10 Sagsakter i Rtk. 2215.342, herunder
kammerretsdom af 8.12.1706. En
opgørelse pr 9.3.1710 viser, at Car-
bon da skyldte ialt 8.038:63_ rd, heri
indbefattet 1.834:50 i påløbne renter;
og efter fradrag af de aktiver, som
Choppis afgav, kom gælden ned på
1.496:86 rd.
- 11 Projekt fra Leers af 30.1.1706; Rtk.
2215.327 læg B.
- 12 Tobaksafgiftsforpagtningskontrakter
af 15.2.1701, 14.5.1701 og 7.5.1706;
Rtk. 2215.327.
- 13 Rtk. 2215.327, læg A sag 2.4.1701
samt læg C sag 23.10.1705.
- 14 Sagsakter i Rtk. 2215.341, herunder
beregninger af 16.2.1711 vedrørende
tobaksforrådet og 22.12.1713 ved-
rørende den samlede restance på
526:91 rd. Forrådsforøgelsen
opgjordes på grundlag af 536.513
pund tobak (forarbejdet og uforarbej-
det) forefundet januar 1711 og
290.722 pund i april 1701. Differen-
cen på 245.791 pund antoges at være
tobaksblade, hvoraf skulle svares 1
skilling speciemønt pr pund i told +
12_ % specieopgæld, ialt 2.280:35
rd.kr., samt 3 skilling kurantmønt pr
pund i specieskonsumtion svarende til
ialt 7.680:93 rd kurant, eller sam-
menlagt 10.561:32 rd (uden hensyn
til kroneopgæld ved omregning fra
kronemønt til kurantmønt).
- 15 Jf. betænkning fra Kommercekollegi-
et af 31.10.1710; Rtk. 2215.328 læg
A.
- 16 Rtk.memorial af 29.10.1710 ved-
rørende Poumeau i Rtk. 2215.327
læg C. Optegnelser vedrørende auk-
tionen og projekterne samt plakater af
12.7.1710 i Rtk. 2215.328 læg A.
Sagsakter, herunder projekt fra Paul
Choppis af 6.11.1710 samt kgl.res.
29.12.1710 i Rtk. 2215.344. Kgl.res.
1.12.1710 nr. 20528.
- 17 Kontrakten findes i kopi i Rtk.
2215.343 s.127-149.

- 18 Ved generalinkvisitionen (jf. note 14) registreredes i alt 734.725 pund tobak, heraf tobaksblade 612.301 pund, samt forarbejdet tobak 122.424 pund (incl. 395 pund snus). Mængderne var fordelt med 537.529 pund i København og 197.196 pund i provinsen. Efter fradrag for fejl og forðervet tobak blev resultatet 536.513 pund i København og 194.909 pund i provinsen. Leers fik yderligere fratrukket henholdsvis 31.864 pund og 16.936 pund, som var bestemt for reeksport.
- 19 Breve fra Leers af 30.3.1711 og 10.2.1713; Rtk. 2215.328 læg C.
- 20 Sagsakter i Rtk. 2215.328 læg C og Rtk. 2215.343.
- 21 Trykt plakat af 20.8.1715 i Rtk. 2215.326 læg 1718-1719.
- 22 Projekt af 23.10.1715; Rtk. 2215.328 læg B.
- 23 Sagsakter i Rtk. 2215.343-345. Når det københavnske tiltrædelsesforråd for Leers var 31.864 pund mindre end fratrædelsesforrådet for Poumeau, skyldes det, at forrådet ved Jacob Francos pressetobaksspinderi regnedes som reeksporteret til Island.
- 24 Rtk. 39.14 s.39; jf. beregning af 25.6.1718 i Rtk. 2215.341.
- 25 Sagsakter i Rtk. 2215.326 læg 1718-1719, herunder supplikker fra Peder Jensen af 25.11.1717, 10.2.1718, 21.3.1719, 23.3.1719 og 29.3.1719, Kommercekollegiets betænkning af 18.12.1717, kgl.res. af 14.3.1718 samt trykt plakat af 18.7.1719 (se illustration).
- 26 Forordning af 14.4.1703 § 9. Jf. uddateret fortrykt instruktion på 15 paragraffer for Pierre Poumeaus fuldmægtige, Rtk. 2215.325 læg 1703-1705 (se illustration).
- 27 Rtk. 2215.327 læg C, breve af 31.1.1702 til Paul Choppis fra J. Bruun og Jacob Pedersen.
- 28 Jf. de bogførte indtægter 1711-1719 i Rentekammerets hovedbøger; Rtk. 223.16-24.
- 29 Amtsrsk.; Kallundborg-Dragsholm-Sæbygård amters ekstraskattersk. 1710, bilag 82.
- 30 Rtk. 2215.329 læg D, sag 2.1.1711. Jf. Rtk. 2215.328 læg C: breve fra de lokale toldere om tobaksbetjentene som svar på Rtk.skr. af 19.3.1715.
- 31 Navneliste over ansatte samt deres årsløn findes i Rtk. 2215.345, læg 1730, sag 27.3.1730, bilag E: regning af 6.3.1716. Listen anfører de samlede årsudgifter til 4.204:64 rd, iberegnet kontorartikler og rejser for 428 rd udover lønningerne. I samme pakke, læg 1720, sag af 24.5.1720, findes en lignende liste, hvor udgifterne dog anføres til 4.000 rd. Begge lister er udarbejdet af Leers i et forsøg på at dokumentere sine årlige driftsomkostninger ved forpagtningen. Som kontrolforanstaltning lod Rentekammeret i 1715 indhente oplysninger fra tolderne om deres kendskab til tobaksbetjentene (jf. note 30), hvorved listerne stort set bekræftedes.

Danmarks våben

af Mikael Venge

I sit otium har toldinspektør Erling Svane kastet sig over studiet af heraldik. Resultatet foreligger i form af dette imponerende, farveprægtige og rigt illustrerede værk om det danske rigsvåben og dets historiske baggrund. Indirekte et arbejde af betydelig relevans for i det mindste tolderne, hvis emblemer og insignier til alle tider selvsagt har afspejlet de rådende heraldiske former.

For den ukyndige er bogen særdeles spændende læsning. Erling Svane går helt tilbage til 1100-tallet, da selve skikken at føre våbenskjold nåede Danmark fra korstogenes og riddertidens Europa. Det ældste, danske våben, der kendes, findes på Knud VI's segl fra 1190. Det viser sig, at de tre løver på det hjertebestrøede skjold, urformen af Danmarks rigsvåben, lidt upassende er kopieret

efter den samtidige tyske kejser Frederik Barbarossas våben. Forholdet kunne begrundes ved et simpelt: »so ein Ding müssen wir auch haben«, men Erling Svane strammer garnet og antyder, at man fra dansk side har ønsket at markere selvstændigheden overfor kejseren ved at vælge de samme herskersymboler. Her kunne han have citeret de ord, Saxo lægger Thyra Danebod i munden, at hendes ægtemage, Gorm, ikke stod tilbage for den tyske kejser i kongelig byrd. Valdemarerne led bestemt ikke af mindre-værdskomplekser.

Det fremgår, at Knud VI's våben blot er et af en stime europæiske fyrstevåben, der dukker op i 1180'erne og 1190'erne. Som god patriot mener Erling Svane dog, at Danmarks våben må tilkendes en art forrang og – muligheden antydes kraftigt – sandsynligvis udgør verdens ældste eksisterende statsvåben, idet tyskerne som bekendt senere forsagede de staufiske løver til fordel for huset Hohenzollerns ørn. Begrundelsen for at puffe specielt Danmark i forgrunden er den, at Svane i og for sig meget overbevisende sandsynliggør, at Knud VI blot overtog sin faders våben, og at de danske løver altså reelt går tilbage til Valdemar den Stores regeringstid (1157-1182). Tanken er absolut tiltalende, men mon ikke engelske, portugisiske og belgiske heraldikere kunne argumentere på samme måde?

De danske farver kan for første gang dokumenteres i hertugerne af Gelderns

våbenbog fra ca. 1380, hvori et umiskendeligt rødhvidt Dannebrog ses smælde. Interessant nok synes de ældste, danske løver derimod at have været blå på gul baggrund. Interessant, fordi der næppe kan herske tvivl om, at den svenske Folkunge-æt valgte en gul løve på blå baggrund som kontrast til Danmarks våben. Broderfolkets senere så bekendte nationale, blågule kulør er altså historisk set et dansk ansvar.

Sin endelige udformning, tre løver og ni hjerter, fandt rigsvåbenet under Erik Menved, mens det sammensatte skjold med mange felter opstod under Erik af Pommern. Herved indtrådte et skel mellem kongevåbenet og rigsvåbenet. Det danske riges mange bestanddele blev til skjoldmærker i det sammensatte kongevåben, hvor Danmarks tre løver fik den fornemste plads. Desværre tager Svane skellet meget bogstaveligt, hvilket fører til mange gentagelser og en del turbulens i fremstillingen. Som introduktion til dansk heraldik vil bogen dog indiskutabelt være et uvurderligt hjælpemiddel.

Erling Svane: »Det danske Rigsvåben og Kongevåben«. 192 sider. Odense Universitetsforlag 1994.

Studehandel i 1600-tallet

af Mikael Venge

Karl-Erik Frandsens lille, kompakte skrift om studeopdræt og studehandel midt i 1600-tallet har mange fortrin. Primært er den en økonomisk-historisk studie, men Frandsen brillerer også med veterinær og agrar sagkundskab. Det vimler med gode kort, hvor man netop finder de lokaliteter, der er omtalt i teksten, hvilket ellers absolut ikke kan tages for givet. Endelig mærker man sig, at Frandsen i al diskretion behersker polsk – heller ikke dette en selvfølge, men et stort plus for den historiker, der forsker i Østersøregionens økonomiske historie.

Er sigtet begrænset i tid, når vi til gengæld hele raden rundt. Der er anlagt et godt europæisk perspektiv, og alle sider af studehandelen – det adelige monopol, toldsystemet, handelsvejene – behandles grundigt og med stor ekspertise. Centralt i bogen står naturligvis selve kvægeeksporten til Nordtyskland og Nederlandene. To ødelæggende svenskekrige, Torstenssonkrigen 1643-1645 og Karl Gustav-krigene 1657-1660 gav nogen turbulens på markedet, men Frandsen konstaterer i begge tilfælde, at eksporten hurtigt rettede sig. Med eller uden sammenhæng med krigsbegivenhederne foregik der imidlertid en forskydning, idet studehandelen i stigende grad kom på udenlandske hænder, især bremske og (efter 1650) hollandske. Frandsen tolker ændringen således, at købmænd med direkte adgang til hjemmemarkedet har været stillet fordelagtigere end de

danske eksportører, der var henvist til at afsætte deres stude på markedet i Wedell ved Elben.

Toldhistorisk fremstår Frandsens arbejde nærmest som en model. Flottere diagrammer, tabeller og »lagkagefigurer« er sjældent set. Forhåbentlig kan den forbilledlige analyse af det rige kildemateriale fra Assens og Ribe toldsteder inspirere yngre forskere og studerende. Frandsen bemærker meget træffende, at det utålelige bureaukrati, regeringen plagede eksportørerne med, og som indbefattede udfyldelse af en mængde attester, er som skabt til moderne edb-behandling. Interessant er det, når han demonstrerer, at stude tilsyneladende kunne blive fortoldet i Ribe uden at passere toldstedet. Vi noterer os også, at besvigelser ikke synes at have spillet en nævneværdig rolle. Okser er svære at smugle.

Generelt er bogen særdeles velskreven, hvis man ser bort fra det krukke »ganske mange«, der signalerer pletvis intellektuel tomgang. Men i passager virker fremstillingen noget uegal, som om mester selv nu og da har overladt udvalgte lærlinge at føre penslen. Også Rubens og Van Dyck lod deres elever male arme eller ben, når de selv havde travlt, så det må man bære over med. Ligesom det mærkværdigt store antal stavfejl, der antyder noget så utænkeligt som et systemkoks i den ellers så perfekte lektor Frandsens anlæg. Værst er det gået ud over den fynske herremand

Falk Gøye på Hvidkilde, der staves, som om han var fætter til redningskorpset.

En anden kilde til undren udgør forskellen i staveformer på kortene og i teksten. Moldova (teksten, korrekt) eller Moldavien (kortet) er til at forstå, men hvad stiller man op med grænsebyen Brieg i Schlesien, der i teksten hedder Brzeg på polsk, men Bresc på kortet? Ellers skal man stå overordentlig tidligt op, hvis man vil gribe Frandsen i nogen form for slinger. Ofte tror man, at den er gal, som når han nævner gården Hesselmed ved Oksbøl, hvor jeg endda selv har leget kanonføde i tidernes morgen, men et blik på kortet bekræfter, at stedet med det aparte navn faktisk eksisterer. Derimod findes der ikke noget fynsk gods ved navn Gerskov, som Frandsen skriver. Gerskov er en lille landsby ved Odense fjord, men mon ikke der menes herregården Gelskov mellem Odense og Fåborg?

Endelig undrer det, at en så estimeret forsker som Frandsen bruger noter af bingo-typen. Læserens mimik skifter brat fra »blot til lyst« til »Ei«, når man søger oplysninger om den litteratur, der henvises til. For det første er det ikke helt nemt, da noterne ikke er fortløbende, så at der må bladres en del, før man finder den rette. Nået så vidt, mødes man imidlertid af en ny skuffelse. Et forfatternavn og et årstal er den besked, læseren får. Så kan man starte forfra på eftersøgningen. Hvorfor skal det være så gådefuldt?

Bortset fra disse unoder, der sikkert skyldes, at de omtalte lærlinge har fået lov at boltre sig, mens mester selv var i byen, kan bogen varmt anbefales.

Karl-Erik Frandsen: »Okser på vandring. Produktion og eksport af stude fra Danmark i midten af 1600-tallet«. Indb., 156 sider. Skippershoved.

Fra Siltoft til Kruså

Jubilæumsværk om grænsen af 1920

af Mikael Venge

I en urolig og stridbar verden er Danmarks sydgrænse fra 1920 et sjældent eksempel på en landegrænse, hvor ikke våbnenes tale eller en stormagtskonference kom til at afgøre selve grænsedragningen, om end begge dele udgjorde afgørende forudsætninger.

Afstemningsformen bevirkede, at resultatet næsten på forhånd var givet, men en reel demokratisk grænsedragning sogn for sogn havde givet samme resultat. Blot ville Tønder og Højer, det nuværende Sønderjyllands sydvestre hjørne, være forblevet på tyske hænder, hvis man havde draget den yderste konsekvens af den nationale selvbestemmelse. En uret, der druknede i det større historiske regnskab. Henrik Becker-Christensen konstaterer da også med rette i forordet til dette jubilæumsværk, at Danmark udviste et nationalt mådehold. Becker-Christensen gør endvidere opmærksom på, at den danske grænse er den eneste af alle Versailles-fredens grænsedragninger efter Tysklands og Østrig-Ungarns nederlag, der er forblevet uantastet.

Hvad konstituerede den nye landegrænse? Hvorledes blev grænsedragningen rent praktisk gennemført, og hvilke konsekvenser fik den? Således lyder nogle af de spørgsmål, der i værket stilles af et veloplagt team af specialister. Bidragene er meget forskellige, men stort set alle kompetente. Kun et enkelt er så

tyndbenet (en gammel kronik eller et foredrag, forfatteren har fisket op af skuffen), at vi tillader os at se bort fra det.

Ret beset var grænsedragningen en enkelt mands værk, men en lang og kompliceret kæde af begivenheder kom naturligvis til at øve indflydelse på den. Den grænselinie, som i kraft af Versailles-freden 1919 fastlagdes af en international kommission under Sir Charles Marling, som bekræftedes ved folkeafstemningen 10. februar 1920, og som blev godkendt af ambassadørrådet i Paris den 8. maj 1920, var så godt som identisk med den såkaldte H.V. Clausen-linie. Den fynske patriot udgav allerede i 1890 et kort, der angav den senere landegrænse, draget ud fra Clausens eminente kendskab til Sønderjyllands topografi og til sønderjydernes sprog og sindelag. Blot lod han altså, hvad Tønder angik, de historiske og de geografiske hensyn vejede tungere end de nationale.

Hele forløbet kom til at bære stærkt præg af det tyske kejserriges sammenbrud. Beskyttet af engelske og franske tropper kunne danske embedsmænd nattemellem den 26. og den 27. maj etablere paskontrol ved den nye grænse. Formelt skete overdragelsen ved en traktat mellem Danmark og Ententemagterne den 5. juli, et led i Versailles-fredsдиктatet, som det nye Tyskland måtte bøje sig for. Den 15. juli indledte den internationale grænseafstikningskommission sit virke, og inden årets slutning var arbejdet med at markere de næsten 300 grænsemærker med nedgravede drænrør og stager fuldendt. Landegrænsens endelige forløb blev dog først fastslået i det officielle grænseatlas, udstedt den 3. septem-

ber 1921 og suppleret af den protokol, som grænsekommisionen udstedte efter endnu en gang at have besøgt grænsen den 19.-27. september. Her løstes spørgsmål som lokale smutveje, led og spange samt grænsens afmærkning med skilte og hegn.

Det fornemt udstyrede, illustrerede jubilæumsværk, som også er forsynet med rigelige henvisninger til den omfattende litteratur, efterlader ingen tvivl om, at en grænsedragning er en overordentlig kompliceret affære. Må det være en kejtbenet anmelder tilladt – inden vi ser nærmere på de enkelte bidrag – at indskyde en stille undren over, at den dansk-tyske grænse altid ansues øst-vest.

Forklaringen kan synes enkel. For den internationale kommission var det naturligt at indlede sit arbejde i øst, hvor Krusåen nord for Flensborg var det faste udgangspunkt. De særlige endegrænsesten, en dansk og en tysk, der markerede landegrænsens afslutning, placeredes på hver side af Skomagerhusbroen inderst i Flensborg fjord, officielt betegnet grænsesten nr. 1. Her var grænsens klare start, og herfra bevægede man sig vestpå gennem terræn'et for at slutte helt ude på diget mod Vadehavet vest for den lille lokalitet Siltoft, hvor den anden endegrænsesten, en fælles dansk-tysk grænsesten nr. 278, placeredes.

Siltoft, som stedet hedder i Traps Danmark (af Ole Perch Nielsen i hans ellers interessante bidrag stavet på tysk Sieltoft), er altså kongerigets lidet observerede, sydvestre bastion. Dog er den gamle endegrænsesten, som oprindeligt var placeret umiddelbart vest for den lille bebyggelse, hvor digerne omkring tre

koge mødes, i dag blevet flyttet ud på det nye, fremskudte dige, der anlagdes i begyndelsen af 1980'erne. Grænsen går stadig – vil vi hævde med venstrebenet påståelighed – fra Siltoft til Kruså.

På et landkort er nord opad og en vest-øst bevægelse vel den naturligste. Geodætisk Instituts kortbøger bevæger sig fra Jylland mod øerne og også indenfor hovedlandet vest-øst, og det samme gør Kong Valdemars Jordebog fra 1230'erne, den ældste kortlægning af det danske rige. Selv om Danmarkskortet endnu ikke var opfundet, hvis vi ser bort fra oldtidens på dette punkt yderst vage kartografer, får man i jordebogen en klar fornemmelse af de enkelte landskabers beliggenhed og af bevægelsen vest-øst. Ligesom Geodætisk Institut starter man på Skagen og slutter på Bornholm. Jordebogen rummer desuden en særlig optegnelse om landskabet Hallands grænser (se Kong Valdemars Jordebog, udg.v. Svend Aakjær. Kbh. 1926ff 1, II s. 37-38, 127-28). Den starter i skærgården ud for det nuværende Göteborg, bevæger sig dernæst nord-syd ned langs grænsen til Sverige, men markerer dog en tydelig vest-øst bevægelse. Samme retning følges af en gammel optegnelse om en formodet grænsedragning mellem Sverige og Danmark midt i 1000-tallet (Sveriges Traktater I s. 45). Også her begynder grænsen ved Kattegat for at slutte ved Brømseåen, der dannede skellet mellem Blekinge og Småland. Tør man minde om, at C.A. Nielsens »følsomme rejse« langs Kongeåen (ovenfor s. 43-95) ligeledes gik fra vest mod øst.

1920-grænsen mellem Danmark og Tyskland er altså en klar undtagelse, når man opretholder en øst-vestlig retning,

og anmelderen forbeholder sig sin ret til at være kontrær på dette punkt, selv om det ikke er nemt – samtlige jubilæumsværkets bidrag er øst-vestvendte. Men lad det nu fare.

Når man betænker den svulst og de stærke følelser, der forståeligt nok kendetegner megen grænselitteratur, er det bemærkelsesværdigt, hvor lidenskabsløst og usentimentalt samtlige forfattere behandler emnet. Det er vist kun anmelderen, der bliver pikeret, når der flånses meningsløst i gamle, danske navne (evigt ristede i vore hjerter) som Vidå og Kruså, blot fordi de skal bøjes. Dansk bestemt form tilføjer -en eller -et, mens ejefaldet består af et simpelt -s. Her hører udenlandske apostroffer absolut ikke hjemme. Til gengæld kunne man sagtens undvære de lokalpatriotiske, blyndfattede aa'er, som får visse bynavne til at ligne en konkurrence med Haparanda om at rumme flest a'er. En sær opsætsighed af ellers pæne borgere.

Så meget om formen. Efter redaktørens forord indledes bidragsrækken af Troels Fink, grænsesforskningens nestor og vor tids fornemste kender af Sønderjyllands historie. Fink skildrer genforeningstanken efter 1864 og grænselinien oprindelse.

Særlig interessante er et par fængslende glimt fra den nationale kamp, der røber H.V. Clausens stærke engagement. I en rejsehåndbog beskrev han et tysksindet sogn som »befængt med hjemmetyskeri«, og landsbyen Uge mellem Tinglev og Åbenrå omtales som »det værste tyskersogn«. Forlæggeren blev imidlertid

betænkelig, og da bogen udkom, hed det blot: »det tysksindede Uge sogn«. Clausens stærke udtryk viser, at de uforsonlige følelser, vi kender fra nutidens grænsekonflikter på Balkan og i Kaukasus, var til stede. Det banale og samtidig uendeligt komplicerede spørgsmål: hvorfor vi undgik slagmarken, ligger uudtalt bag næsten alle bidrag til værket. En faktor er vel begge folks luthersk-autoritets-tro præg.

Redaktøren har selv bidraget med hele to fine artikler, den første om det diplomatiske spil under fastlæggelsen af den nye grænse 1919-1920. Artiklen demonstrerer, hvad rask handlekraft bag kulisserne og sansen for at gribe øjeblikket betyder – et skoleeksempel, der nok kan give moderne pressionsgrupper og politikerspiser sved på panden. Et sympatisk træk er, at Becker-Christensen også formår at se sagen fra tysk side.

Da den nye landegrænse på få måneder tonede frem som en politisk realitet, fik man i tolddepartementet i København pludselig meget travlt med at se på landkort. I et originalt, primært forskningsbidrag, der bygger på en række spændende indberetninger fra de første udstationerede toldembedsmænd, skildrer Anders Monrad Møller de danske overvejelser om toldkontrol og bevogtning af den nye grænse.

I Perch Nielsens bidrag, som vi straks skal omtale, bringes et eksempel på et mislykket forsøg på en grænseregulering så sent som i 1974. Grænsen var lagt hen over en gårdejers jord, således at en lille stump mark på størrelse med en parcelhusgrund, omkranset af en kløft og en

Siltoft, den nye landegrænses vestligste punkt, fotograferet 1952. Grænsen bevogtedes i den første sommer fra et telt, men ud på efteråret 1920 opførtes dette skur. Udstationering på det ensomme dige benyttedes i øvrigt som forvisning, når en grænsegendarm havde begået gentagne forseelser. Illustration og oplysninger fra Aage E. Hansens bog.

bæk, lå nord for grænsen, mens hele resten befandt sig på den tyske side. Alt talte for at lade grænsen følge bækken og kløften, hvorved gårdejereren slap for at have tre grænsestenene stående midt på sin mark. Men Indenrigsministeriet sagde nej. Grænsen lå fast.

Måske har det spillet en rolle, at grænsen oprindeligt havde fulgt en vej, som den entreprenante gårdejer altså havde set sit snit til at nedlægge – hvis læseren skulle undre sig over, at dette problem kunne opstå i 1974. Derimod kunne der smedes, mens jernet endnu var varmt (og når det var til fordel for den magt, som havde sejrherrenes sympati). Monrad Møller omtaler et tilfælde, hvor det på dansk foranledning lykkedes at »snupe« en plet af tysk jord. Det var først den internationale grænseafstigningskommission, der virkede i anden halvdel af 1920, som fastlagde, at Padborg station blev dansk område. Padborg lå i zone 2 og dermed egentlig syd for grænsen, men kommissionen tildelte yderligere Danmark en 100 m lang landtange af tysk territorium for, at Statsbanerne kunne få plads til at rangere. Her lå grænsen altså endnu ikke fast.

Et andet eksempel, der i al sin ubetydelighed illustrerer øjeblikkets historisk set enestående danske overlegenhed, udgør striden om grænsestenenes og pælens indskrifter, som Monrad Møller fremdrager. Den danske side markeredes uden diskussion med et stort D. Den var nok ikke gået i vore dage, da den diplomatiske balance har fundet et mere naturligt leje. På den tyske side forlangte ententemagterne et DR – Deutsches Reich – mens tyskerne selv ønskede et P for delstaten Preussen. Striden endte med

et kompromis. Der kom til at stå DR og nedenunder et P.

Anders Monrad Møller skildrer tillige de store lokale- og boligproblemer, grænsens etablering gav anledning til, samt oprettelsen af den nye »vandgrænse«, Flensborg fjord.

Henrik Becker-Christensens andet bidrag, bygget på hans fremragende disputation fra 1990, omhandler det tyske mindretals kamp for en grænserevision i mellemkrigstiden. Først efter 1945 anerkendte mindretallet Siltoft-Kruså-grænsen.

Henrik Skov Kristensen skriver sobert om et ømtåleligt emne, grænsen under den tyske besættelse, der indledtes med arrestationen af den danske konsul i Flensborg den 8. april klokken 11 om aftenen. Besættelsen efterlod formelt den danske stat intakt, hvilket også gjaldt grænsekontrollen, og grænsegendarmeriet vedblev at fungere også efter den 29. august 1943 lige til overfaldet på politiet 19. september 1944. Reelt skete der en række afgørende indgreb i den danske grænsebevogtning og grænsekontrol. Således måtte man ophøre med at kontrollere den tyske trafik ved to grænseovergange, Sæd i vest og Kruså i øst, hvor værnemagten frit kunne passere. Situationen udnyttedes til et omfattende smugleri. Også en række hjemmetyskere, der ansattes som tyske grænsevagter, blev »fredhellige« og dermed frit stillet til smugleri. Til gengæld undlod de danske grænsegendarmer at antaste flygtede allierede krigsfanger.

Et særligt kapitel udgør hjemtransporten af koncentrationslejrsvagter i krigens sidste måneder og strømmen af tyske flygtninge over grænsen, der siden sep-

tember 1944 kun overvågedes af tysk grænsebevogtning. Ved kapitulationen spærredes grænsen af modstandsbevægelsen, og i de følgende måneder kom strømmen til at gå den modsatte vej.

Jens Peter Noack skriver om »den faste grænse«, som i befrielsesrusen viste sig alligevel ikke at ligge helt fast, før ministeriet Hedtoft i oktober 1947 fastslog det danske nej til en grænseflytning. Noack kalder København-Bonn-erklæringerne 1955, der på stort set alle punkter imødekom det danske mindretals ønsker i Sydslesvig, for en stiltiende tysk påskønnelse af Danmarks mådehold, mens Tyskland lå i ruiner.

Modstandsbevægelsens og grænsegendarmernes spærring af grænsen den 5. maj om morgenen og grænsebevogtningen i de følgende år skildres af Aage Emil Hansen.

Et af de mest interessante og fængslende indlæg, som de indledende betragtninger byggede på, er Ole Perch Nielsens om grænsens afmærkning i 1920. Perch Nielsen behandler tillige søgrænserne i Vesterhavet og i Flensborg fjord, der fastlagdes på grundlag af den kejserlige, tyske marines kort, udført før 1918. I Flensborg fjord indgik sømærker på land i markeringen. Også kortet over landegrænsen bygger på preussiske kort fra 1870'erne, men er naturligvis udført med en uhørt omhu og detaljerighed. Ikke en grøft eller et stigbord er overset.

I grænsen indgår endnu en »søgrænse« gennem Rudbøl sø, som er markeret af bøjer. I Vadehavet markeres grænsen af båker – forankrede træstilladser, en art søværts varder. I slutningen af 1930'erne og i besættelsestidens første år opstod der en lille diplomatisk forvikling

omkring den yderste søgrænse i Lister dyb, farvandet mellem Rømø og Sild, idet tyskerne ønskede grænsen forskudt mod nord. Med i billedet hører, at den yderste, havomsuste retningsbåke var forsvundet. Mærkværdigvis kender man altså den dag i dag ikke det nøjagtige forløb af den yderste vestlige søgrænse.

Perch Nielsen tegner sig endvidere for værkets eneste, lidt uventede humoristiske indslag. Til den afsluttende besigtigelse af grænsen i 1921 var adskillige honoratiores indbudt, men politimesteren i Tønder lod meddele, at han ikke fandt sin nærværelse påkrævet. Herom bemærker Perch Nielsen: »En tilsvarende tilbageholdenhed har ikke præget myndighederne ved senere grænsebesigtigelser«. Om disse grænseinspektioner i vor tid hedder det lidt senere med bidsk, amtmandlig ironi: »Deltagerantallet har i takt med den såkaldte afbureaukratisering været stadig stigende og nåede et foreløbigt højdepunkt i 1984, hvor ikke færre end 65 personer medvirkede«. Det må medgives Perch Nielsen, at inspektionerne på billederne ligner rene skoleudflugter, men lad os glæde os over den afslappede, dansk-tyske samdrægtighed, de er udtryk for.

Mogens Høst-Madsen skriver meget teknisk, men absolut fængslende om den dansk-tyske grænsevandløbskommission, der præges af den samme samdrægtighed.

Nok jubilæumsværkets bedste stykke forskning – sagt uden at forklejnne andre – er Henrik Fodes skildring af det sønderjyske erhvervslivs overgang fra et autoritært tysk system til det danske demokrati, et hidtil ubeskrevet kapitel af genforeningens historie. Interessante er

navnlig de mange tilnærmelser før genforeningen fra danske erhvervorganisationers side, Fode påviser.

Et andet fortræffeligt forskningsbidrag er Carsten Porskrog Rasmussens spændende redegørelse for grænsedragningens følger for Tønders og Flensborgs opland, hvor grænsen overskar mange bånd. Mens de to byer led tab, vandt Åbenrå, Gråsten og Sønderborg fordele, og både nord og syd for grænsen voksede helt nye byer frem.

Med de sidste bidrag når vi helt op til vor egen tid. Susanne Bygvrå skildrer grænsehandelen og det sønderjyske indkøbsmønster, Karen Margrethe Pedersen indførelsen af dansk som officielt sprog i Sønderjylland. Æ pause blev til æ frikvarter og så fremdeles. Det gjaldt dog ikke det preussiske Morgen, som blev

bevaret som mojn. Måske lidt for stor ståhej at gøre ud af den populære, sønderjyske hilsen, men også dette et interessant bidrag.

Jubilæumsværket slutter med Hans H. Worsøes betragtninger over de arkivalske konsekvenser af først den preussiske erobring af hele Slesvig 1864-1866 og dernæst Nordslesvigs tilbagevenden til Danmark. Worsøe gør glimrende rede for afleveringer, kassationer og udvekslinger af arkivalier samt for oprettelsen af landsarkivet i Åbenrå. Værket markerer jubilæet på bedste vis.

»Grænsen i 75 år – 1920-1995«. Redigeret af Henrik Becker-Christensen, udgivet af Institut for Grænseregionsforskning og Told- og Skattehistorisk Selskab. 304 sider, 195 kr.

Grænsen i billeder

af Christian A. Nielsen

75-året for Sønderjyllands genforening med Danmark blev naturligt nok anledningen til en række artikler i dagspresse og tidsskrifter om emner som forhistorien til den nuværende grænse mellem Danmark og Tyskland, grænsens tilblivelse eller udviklingen i grænselandet gennem de 75 år. Told- og Skattehistorisk Selskab har ydet sit bidrag til markeringen af genforeningen ved sammen med Institut for Grænseforskning at udgive bogen »Grænsen i 75 år«, hvor 15 forfattere i hver sit afsnit belyser sider af grænsens historie, for så vidt angår grænsepolitik og grænsekontrol samt økonomiske og kulturelle virkninger af grænsen. Et afsnit om »Told- og grænsekontrol i efterkrigstiden« er skrevet af Aage E. Hansen, der som bekendt er medlem af Told- og Skattehistorisk Selskabs bestyrelse og har været det siden 1981.

Mindre kendt er det måske, at Aage E. Hansens interesse for grænselandets historie har ført til, at han gennem mange år har samlet på uniformer og våben fra Grænsegendarmeriets og Toldgrænsekorpsets tid samt på billeder fra grænselandet med motiver helt tilbage fra den tiden omkring begyndelsen af dette århundrede, da fotografering blev mere almindelig. Resultatet er blevet en enestående privatsamling, som gennem årene har sat sit præg på en række udstillinger, og som eftertiden også vil nyde godt af.

Aage E. Hansen delagtiggør gerne andre i, hvad disse historiske samlinger har at fortælle. Det er derfor ikke overraskende – men yderst prisværdigt – at han har benyttet grænsejubilæet til at lade en del af billedsamlingen berette om grænsens historie ved at udarbejde sin egen bog »Told- og Statsgrænse Danmark/Tyskland 1920-1995«. Bogen, der fortrinsvis omhandler told- og grænsekontrollen, udkom i foråret.

Man kunne umiddelbart mene, at to redegørelser om samme emne, udgivet samtidig og ovenikøbet af samme forfatter var vel meget og måtte overlappe hinanden. Sådan er det nu ikke gået. I den bog, jeg skal omtale, beretter Aage E. Hansen historien om grænsen gennem et omfattende billedmateriale. Billederne er ledsaget af en kortfattet, informativ tekst, men billederne er det væsentlige. Der er således tale om en bog, der er meget anderledes end »Grænsen i 75 år«, hvor hovedvægten er lagt på teksten. De billeder, som Aage E. Hansen bringer her, er et fint supplement til sidstnævnte bog, men hans egen bog kan udmærket stå alene.

På de over 100 sider gengives omtrent samme antal billeder, der er ordnet, så at man bogen igennem går fra den ene kontrolpost til den næste. Langs grænsen fra Brunsnæs i øst følges nordsiden af Flensborg Fjord og landegrænsen fra Kruså til Siltoft og Vadehavet i vest. I tid spænder motiverne fra grænsegendarmernes

En grænsegendarm og tre togbetjente flankerer den nyopsatte grænsesten ved Padborg station 1920. Fra Aage E. Hansens bog.

ankomst til Bov i maj 1920, sætningen af grænsesten og helt op til i dag. Undervejs bliver læseren mindet om 30'ernes grænseovergangssteder, hvor hagekorsflaget vajede fra de tyske toldbygninger, men også om datidens idyller med fjorddamperne på Flensborg Fjord. Om de store grænseovergangssteder med den intense

trafik og om de små og ensomt beliggende kontrolposter. Der er billeder af såvel de blå grænsegendarmers patruljering til fods langs grænsen som den senere tids mobilpatruljer med anvendelse af hunde og moderne teknisk udstyr. Et foto af de karakteristiske gendarmboliger med farmand i uniform samt kone og

En dramatisk situation ved den nye, dansk-tyske grænse i Søndermose ved Padborg 1922. Til beroligelse: grænsegendarmen og den fordægtige smugler er opstillet til ære for fotografen.

børn i søndagstøjet opstillet til ære for fotografen foran huset mangler heller ikke.

Forfatteren har været henvist til at udvælge motiverne fra den billedsamling, der har overlevet i hans egen varetægt eller i Landsarkivet i Aabenraa. Alligevel er det lykkedes at få et ganske godt hel-

hedsbillede frem. Også på trods af, at spredningen over 75 år og over hele grænsestrækningen er svær at håndtere. Det er imidlertid lykkedes så godt, at man efter endt læsning kan lægge bogen fra sig med mange fine indtryk af det helt specielle liv, der gennem 75 år har udfoldet sig omkring grænsen, men som i det

store og hele er fortid. Og man sidder tilbage med en bekræftet opfattelse af, at billedsproget er i stand til fastholde og viderebringe detaljer og stemninger, hvor det skrevne ord kommer til kort.

Når billederne bliver så levende og nærværende, hænger det nok sammen med, at der er mennesker på de fleste. Det kan være rejsende, der tilfældigt passerede grænsen, da fotografen tog sit billede, men fortrinsvis dog tjenstgørende grænsegendarmere, toldere, politi- og jernbanefolk. Forfatteren har i den tekst, der ledsager det enkelte billede, bestræbt sig på at bringe navnene på flest mulige af de personer, der er med på billederne. Så der er nok andre end mig, der vil have fornøjelse af at »genfinde« ældre kolleger, man har kendt eller hørt beretninger om.

Bogen fremtræder i et indbydende format og med en god billedgengivelse i betragtning af, at fotomaterialet givetvis har været af svingende kvalitet. Papir og tryk er fint. På indersiden af bogomslaget er gengivet et kort over grænsen fra Brunsnæs til Siltoft, hvor grænseovergangene er indtegnet. En god støtte ved studiet af billederne og nyttig for den, der måtte få lyst til ved selvsyn at lære grænsen nærmere at kende.

Nyttig i det mindste for den, der holder sig på nordsiden af grænsen. En grænse har to sider, der i og for sig er lige interessante. Der burde nok have været benyttet et kort, hvor det var muligt også syd for grænsen at studere områdets geografi. Nu er Tyskland blevet til en gråhvid flade, der kunne forlede den naive til at tro, at den jyske halvø grænser op til Antarktis.

Aage E. Hansens bog er en pendant til Jens Bruhns bog »Den gamle grænse – set på postkort«, som Toldhistorisk Selskab udgav i 1978, og som for øvrigt længe har været udsolgt. I form og indhold minder de to bøger meget om hinanden, men væsentlig er naturligvis forskellen i omstændighederne omkring udgivelsen. Da Jens Bruhns bog blev udgivet, havde Kongeågrænsen været forhenværende i 58 år, hvorimod den nuværende grænse stadig befinder sig, hvor den blev placeret i 1920 og ligger så fast som nogensinde. Som statsgrænse har den derfor i sig selv ikke så meget at berette, og det er naturligvis det vigtigste.

Men når folk i hverdagen beskæftiger sig med grænsen, er det i al almindelighed med baggrund i de oplevelser, som grænsegendarmernes, toldernes og politiets kontrol gav anledning til, når grænsen blev passeret i nord- eller sydgående retning. I den forstand er grænsen gennem årene undergået store forandringer. Meget af denne kontrol er allerede forsvundet, og den dag EU måtte have nået sit mål om helt åbne grænser, vil bevogtnings- og kontrolopgaverne og den særlige verden, denne kontrol førte med sig, være fortid.

Skulle det lykkes EU at skabe et Europa, hvor man kan passere lande-

Grænsegendarm Otto F. Dinesen foran teltet, der markerede grænsen ved Siltoft 1920.

grænserne lige så uhindret, som vi i dag passerer Kongeågrænsen, vil den tids mennesker kunne tage Aage E. Hansens bog frem og med den som kilde undre sig over en tid, hvor Danmarks sydgrænse blev bevogtet af toldere samt bevæbnede grænsegendarmere og politifolk med hunde. Med andre ord har Aage E. Hansen med sin bog bidraget til i tide at fastholde erindringen om den særlige verden, der opstod omkring grænsen efter 1920, som siden er undergået mange forandringer og allerede i dag er blevet historie.

Et af de »ulovlige« læskure, som grænsegendarmene selv opførte.

Aage E. Hansen: Told- og Statsgrænse Danmark/Tyskland 1920-95. 112 sider. Udgivet af Sønderhav og Omegns Mødehuslegat 1995. Bogen kan rekvireres hos forfatteren enten på Told- og Skatteregion Sønderborg, Hilmar Finsens Gade 18, 6400 Sønderborg eller privat Bakkesvinget 20, 6340 Kruså. Bestillingen vedlægges en check på 125 kr.

Told•Skat Museets Venner

af Anders Monrad Møller

I 1987 kunne man i dette tidsskrifts spalter læse en artikel om det gamle etatsmuseums omskiftelige skæbne i dets første 75 år. Som man kan regne ud, var anledningen, at det dengang var trekvart århundrede siden, at Toldmuseet et år efter oprettelsen for første gang lukkede dørene op for offentligheden. Artiklen sluttede med nogle overvejelser om svagheden og styrken ved en institution, der er en del af et »væsen«. Det er beskæftigelse i dag. Og dermed er sagt nok om fortiden (1987/1 s. 23-39).

Det kombinerede Told- og Skattemuseum er nu lukket og i færd med at blive pakket ned. Besøgende vil gå forgæves i Amaliegade, og redaktøren af Zise må i den nærmeste fremtid tage til magasinet i Strandgade, når han skal finde illustrationer.

Det finder han jo nok ud af. Men for en historisk samling med det indhold af værdifulde genstande, billeder og arkivalier, som der her er tale om, er en permanent nedpakning simpelthen ikke til at leve med. Behøver det nogen forklaring? Næppe.

Derfor blev der da også i forlængelse af Told- og Skattehistorisk Selskabs generalforsamling den 27. september i år afholdt en stiftende generalforsamling for en *Venneforening*, hvis fornemste – og sådan set eneste – opgave er at medvirke til at sikre, at museet kan føres videre.

I virkeligheden har disse *Venner* ikke tænkt sig at virke længere, end det er nødvendigt. Målet er nemlig at opløse foreningen, når dens arbejde kan overtages af en bestyrelse oprettet i henhold til en fundats for museet. Derfor er der ikke anledning til at reagere med et »åh nej, endnu en forening!«

Tværtimod er der al mulig grund til at give sin støtte ved hurtigst muligt at udfylde det vedlagte girokort og indbetale 30 kr. ved hjælp af samme. Dermed er tilmeldingen klaret. Det drejer sig ikke om noget stort beløb, og der er al mulig grund til at tro, at en virkelig markant tilslutning til *Venneforeningen* vil gøre indtryk.

Den bestyrelse, man i denne sammenhæng må betro sin tillid, består af regionschef J.C. Christiansen (formand), fhv. tolddirektør C.A. Nielsen (næstformand), souschef Jens K. Broberg (sekretær), konsulent Jon Lytken (kasserer) og universitetslektor Anders Monrad Møller.

Bestyrelsen for Told- og Skattehistorisk Selskab har i øvrigt tilkendegivet, at man hilser *Venneforeningens* initiativ velkommen, og at man støtter ideen om et samarbejde. Så der er ingen problemer i forholdet mellem *Selskabet* og *Vennerne*.

Indhold:

Mikael Venge:

Valdemar Sejrs fogeder 100

Haakon Bennike Madsen:

Krigstyr under Store Nordiske Krig 1710-1721 111

Claus Rafner:

Tobakstoldvæsenet 1701-1715 121

Mikael Venge:

Danmarks våben 142

Mikael Venge:

Fra Siltoft til Kruså 146

Christian A. Nielsen:

Grænsen i billeder 153

Anders Monrad Møller:

Told•Skat Museets Venner 159

På forsiden hejser to grænsegendarmer Dannebrog 1920 ved grænseovergangen syd for Frøslev plantage, som kun var åben for beboerne i den danske Frøslev og den tyske Ellund kommune. Fra Aage E. Hansens bog, der anmeldes i dette nummer.